

Literary Research

Year19, NO. 77

Falii 2022

 DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.19.77.327>
 DOR: [20.1001.1.17352932.1401.19.77.8.6](https://doi.org/20.1001.1.17352932.1401.19.77.8.6)

The Romantic-Classic Duality of Nature Images in the Elegies of the Holy Defense (Case Study: The Poems of 1980 to 1984)

Sepideh Yeganeh¹

Received: 23/1/2021

Accepted: 18/9/2021

Abstract

One of the stylistic features of the elegies of the first period of the Holy Defense (1980-1984) is the imagination of nature, which goes beyond traditional rhetoric due to the subject of mourning of the martyr, and is connected with the literary schools of the world. By collecting all the elegies of the first years of the war that have been published in the collection of poets' poems and studying the function of nature in images, a combined nature was revealed that can be called a romantic-classical duality. Among the romantic functions of nature in elegies are "nature as a mourner", "nature as a creditor to the martyr", "nature as a credited by the martyr" and "nature as a part of setting". Among the classicism components, "imitation of nature", "imitation of the ancients", "instructiveness and pleasantness", "clarity", and "decorum" are noteworthy. This duality is the result of linking the traditionalist and truth-seeking approach with the emotional approach that the poets of the Holy Defense have faced in mourning the martyrs of the war, and have chosen it to express and effectively convey their mourning states to the reader.

Keywords: *elegy, holy defense poetry, romanticism, classicism, nature.*

¹ Corresponding author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran.
ORCID ID: 0000-0003-3940-3133 Email: s.yegane@alzahra.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Holy defense poem is one of the streams of contemporary poetry that emerged with Iraq's war against Iran (1980-1988/1359-1367 AH), and although its starting point was the official beginning of Iraq's invasion of Iran, it did not end with the end of the war. This cycle of poems includes a variety of themes, including mourning and lamentation, with mourning being considered one of the most important types of holy defense poetry. These poems are best suited to the study of the emotional element because of the nature of the subject matter. In other words, in these elegies, the poet establishes an emotional connection with the space of holy defense and, in particular, with the martyr at the center, through an inner and mental process. A very important point in these works is the abundant and remarkable use of the elements of nature, which can be studied and analyzed from different points of view. This has been given the most attention in this paper.

Research Question

The question this study seeks to answer is that of the representation of nature and its function in the representations of the elegies of the holy defense: What functions of nature have the poets used, employing the elements of nature for the purposes of the elegy, and what literary schools have they approached? We also show how the poets have represented the world of meaning and their intellectual attitudes through the use of these images.

2. Literature Review

There are many research about the poem of holy defense, the most relevant and important ones are presented here. Fatemeh Moin Aldini, in her study of "The Effects of Romanticism in Seyyed Hasan Hosseini's Poetry of Resistance" (2013), examined the components of romanticism in the poems of this poet and pointed out the three aspects of revolutionary romanticism, mystical romanticism, and critical romanticism in his poetry. According to the results, the most important areas of romantic thoughts in Seyyed Hasan Hosseini's poetry are: patriotism, naturalism, sadness and loneliness, idealism, memory of death, hadith of self and return to self and finally love. Abbas Ganj Ali and Sakineh Sarimi Garvi in "Investigation and Application of the Components of romanticism in the Works of Badr Shaker Siyab and Qaisar Aminpour" (2013) pointed out the components of naturalism,

depiction of village atmosphere, emigration, sadness, love and freedom in the poems of these two.

Mahdi Dahrami and Ali Akbar Kamali Nahad, in their article “Poetic Sense in Mousavi Garmaroudi’s Elegies” (2014), have pointed out the five elements of music, lexical ability, imagery, individuality, and emotion in his poems, mixing subjects other than elegies in the poem and even bringing together different literary types. In one of them, the dirge is considered as one of the weaknesses of his poetry. They have also concluded that the use of heavy and difficult words and combinations and the insistence on keeping the structure of the ode sometimes had a negative effect on the transmission of his feelings.

Another article is “Review and Comparison of Elegies of Three Generations of Contemporary Poets” (2018), written by Dariush Qobadi Qala, Sirous Shamisa, and Abdolreza Modareszadeh briefly reviewed and focused on the thematic description of the holy defense works.

Sepideh Yeganeh, Mahin Panahi and Mahdi Nikmanesh in “Reflection of the historical metatext in the dirges of the holy defense (from 1980 to the end of 1984 AH)” (2013) have studied the structuralism of mourning songs and the analysis of its corresponding relationship with the hypertext of war history.

In addition to the mentioned articles, there are books on the analysis of the holy defense poem, which are briefly summarized:

Criticism and Analysis of the Poem Defense of the Holy (1998) by Manouchehr Akbari, which examines the works written and published in collections and the press between September 1980 and April 1985. “Imam and Revolution”, “Mourning Songs in the Martyrdom of Iranian Pilgrims” and “Departure of the Imam” are the three themes according to which the poems are classified, criticized and analyzed. The methodical and principled review is one of the strengths of the book.

Glory of Daffodils: Criticism of Holy Defence Poems (2002) by Ziauddin Torabi; Critique and Review of the Literature of the Poems of Holy Defense (2006) and Literature of Holy Defense: Theoretical Discussions and Survey of Literary Genres (2011) by Mohammad Reza Sangari; Familiarity with the Literature of Holy Defense (2010) by Mohammad Hossein Santi and Poetry of Resistance and Holy Defense (1390) by Afshane Shirshahi can also be sources that deserve attention.

Going through the background of the current research, it becomes clear that there has been no independent research on the function of nature from the perspective of literary schools with a historical perspective on all the mourning poems of the first years of the war. On

this basis, this research can be useful in the process of stylistics and flow of holy defense poetry as a dynamic flow in contemporary poetry.

3. Methodology

The statistical population of this work includes the elegies written and published as works of art between 1980 and 1984. These works include a total of 39 poems (in the form of sonnet, blank verse, mathnavi, quartet, ode, quatrain, and Nimaiei) and belong in order of frequency to: Simindokht Vahidi, Parviz Beigi Habibabadi, Mousavi Garmaroudi, Hamid Sabzevari, Qaisar Aminpour, Zakaria Akhlaqi, Saed Bagheri, Seyed Hassan Hosseini, Mohammad Reza Abdul Malikian, Sepideh Kashani, Mushfeq Kashani, Yusuf Ali Mirshkak and Mirhashem Miri, which are presented in detail in Table 1 at the end of the article.

The statistical population of this paper includes the elegies that were composed from 1980 to 1984 and published as a work of art. These works have a total of 39 poems (in the form of sonnet, blank verse, mathnavi, quartet, ode, quatrain, and Nimaiei) and in order of frequency, they belong to: Simindokht Vahidi, Parviz Beigi Habibabadi, Mousavi Garmaroudi, Hamid Sabzevari, Qaisar Aminpour, Zakaria Akhlaqi, Saed Bagheri, Seyed Hassan Hosseini, Mohammad Reza Abdul Malikian, Sepideh Kashani, Mushfeq Kashani, Yusuf Ali Mirshkak and Mirhashem Miri, which are introduced in detail in Table 1 at the end of the article.

Results

The imagination of nature is one of the stylistic features of the holy defense poem, which is evaluated as a suitable platform for the expression of the components of both schools of romanticism and classicism, especially in elegies. On this basis, the function of nature representation goes beyond traditional rhetoric and is connected with the approaches of the literary schools of the world.

The archetype of purity, innocence and sanctity of nature, due to its absence from the technological effects of urban life, is one of the elements of Romanticism that finds significant expression in songs of mourning. Also, the emotional attitude in the school of romanticism, and even more, the collective emotion in social romanticism, had a different effect during the period of imposed war. The collective solidarity, the strong Islamic faith, especially the religious attitude towards martyrdom, and common archetypes such as the bird and the sky created a special literary tendency in the poetry of this period, which is more prominent in the mourning songs due to their thematic nature.

On the other hand, the traditional tendency of the mourners, their retrospection and adherence to past values, which has its roots and center during the Islamic Revolution, is the basis for the proximity of the poems to the school of classicism. This affinity is evident in the language, the choice of format, and the poet's worldview. One of the examples of these traditions in literature is the frequent use of natural imagery to describe a lost person - in this case, a martyr. By imitating nature, and even more by imitating the ancients, the poets studied in this research have tried to express their innermost feelings with noble language. Such an attitude towards the past has taken the language of these songs far away from contemporary language and closer to the works of the past. This similarity is so great that even a group of poets adopted the poems of famous poets such as Rudaki, Saadi, Ferdowsi, etc., and tried to take up the theme of mourning for the martyrs of the Holy Defense in these formats and with the same language.

Although the combination of romanticism and classicism in these poems has led to the creation of mediocre or even weak works in some cases, it has also given brilliant works to the stable literature whose development in later periods has produced the names of prominent poets such as Qaiser Aminpour, Seyyed Hasan Hosseini, Zakaria Akhlaqi, Saed Bagheri, Mohammad Reza Abdul Malikian, etc., who are remembered in the field of this literary genre.

Table 1. Introduction of the elegies of the holy defense (first period)

Number	Poet	Form	Title	Number of verses	Reference	Date
1	Z.Akhalghi	Classic sonnet	The blade of martyrdom kissed his thirsty throat	7	Metatext oriented "For martyr Sadouqi"	May 1983
2	Z.Akhalghi	Classic sonnet	Pray the Noor prayer on the corpse of the candle	6	Context-oriented	February 1982
3	Q.Aminpour	couplet	Bud's smile	2	Metatext-oriented: Testimony of people (martyr Fahmideh)	First stream time interval
4	Q.Aminpour	Blank verse	Who is this red green?	31	Metatext-oriented: "To my brother Rahman Atwan"	First stream time interval

Number	Poet	Form	Title	Number of verses	Reference	Date
5	Q.Aminpour	Nimaei	The school minus four	19	Context-oriented	October 1964
6	S. Baqeri	Classic sonnet	Interpretation of blood	6	Metatext-oriented: "To martyr Delshad"	August 1983
7	P. Beigi Habibabadi	Mathnavi	The sound of son! Son!	10	Context-oriented	Fall 1981
8	P. Beigi Habibabadi	Mathnavi	Farewell	14	Context-oriented	Fall 1981
9	P. Beigi Habibabadi	Classic sonnet	Courier of the dawn	6	Context-oriented	Winter 1983
10	P. Beigi Habibabadi	Classic sonnet	The heart's mood	6	Context-oriented	First stream time interval
11	P. Beigi Habibabadi	Classic sonnet	Spark	7	Context-oriented	Fall 1983
12	P. Beigi Habibabadi	Mathnavi	Passing from Karbala	8	Context-oriented	Fall 1981
13	P. Beigi Habibabadi	Classic sonnet	Strangely	8	Context-oriented	Winter 1981
14	P. Beigi Habibabadi	Mathnavi	Appointment	13	Context-oriented	Spring 1982
15	S. H. Hosseini	Blank verse	Five hymns	120	Metatext-oriented: "In memory of Martyr Jamshid Boroujardian, the brave watchman of Station 7"	First stream time interval
16	H.Sabzevari	Castanets	For the Martyr of the Qur'an, Mustafa Chamran	46	Metatext-oriented: Testimony of people (Chamran)	July 1981
17	H. Sabzevari	Classic sonnet	Where the sonnet takes the twilight's color	12	Context-oriented	1985-01-19
18	H. Sabzevari	Classic sonnet	The grief for the blood of quails	11	Context-oriented: Bani Sadr: "It was written when Bani-Sadr was determined to destroy the Islamic Republic with his poisonous words and treacherous actions"	1980-09-26
19	H. Sabzevari	Classic sonnet	Another sheet, on the Ashura book	12	Context-oriented	October 1980

Number	Poet	Form	Title	Number of verses	Reference	Date
20	H. Sabzevari	Ode	The man of epics left	44	Metatext-oriented: Testimony of people (Chamran)	1981-06-24
21	M. R. Abdul Malikian	Blank verse	Fourteen-year epic	89	Context-oriented	November 22, 1982
22	S. Kashani	Blank verse	Chamran, a candle in the altar and a sword in the trench	103	Metatext-oriented: Testimony of people (Chamran)	First stream time interval
23	M. Kashani	Ode	Tears and iron	10	Metatext-oriented: "To the pure soul of martyr Dr. Chamran"	First stream time interval
24	A. Mousavi Garmaroudi	Blank verse	Chamran	17	Metatext-oriented: Testimony of people (Chamran)	1981-06-22
25	A. Mousavi Garmaroudi	Ode	Four men the martyrs	15	Metatext-oriented: Testimony of people (In mourning for the martyr Seyyed Abdullah Burqai Qomi)	May 1982
26	A. Mousavi Garmaroudi	Mathnavi	Khorranshahr	24	Metatext-oriented: The fall of Khorranshahr "Just before the liberation of Khorranshahr"	1982
27	A. Mousavi Garmaroudi	Mathnavi	Our martyred city: Hoveyzeh	24	Metatext-oriented: Hoveyzeh city	1982
28	A. Mousavi Garmaroudi	Mathnavi	The Martyrs are the tulips of the paradise garden	13	Metatext-oriented: Testimony of people (Baqai Behbahani) "Mourning the Martyr Dr. Baghai Behbahani"	1982
29	Y. A. Mirshakak	Blank verse	Tipsiness and shadow	24	Context-oriented	No date
30	M. H. Miri	Blank verse	Meeting the beloved	31	Metatext-oriented: Testimony of people "Mourning	1981-09-09

Number	Poet	Form	Title	Number of verses	Reference	Date
					Hymn for Martyr Jalal Mohaqeq"	
31	S. D. Vahidi	Quartet	The fire of Nimrod	2	Metatext-oriented: Testimony of people (Chamran)	First stream time interval
32	S. D. Vahidi	Quartet	-	2	Metatext-oriented: The fall of Khorramshahr	First stream time interval
33	S. D. Vahidi	Classic sonnet	O sunny man of the east!	11	Metatext-oriented: "To the noble soul of the great commander of goodness, martyr Dr. Mustafa Chamran"	First stream time interval
34	S. D. Vahidi	Classic sonnet	Full of courage and faith	13	Metatext-oriented: "To the noble soul of the great commander of Islam, martyr Dr. Mustafa Chamran"	First stream time interval
35	S. D. Vahidi	Quartet	Chamran I	2	Metatext-oriented: Testimony of people (Chamran)	First stream time interval
36	S. D. Vahidi	Quartet	Chamran II	2	Metatext-oriented: Testimony of people (Chamran)	First stream time interval
37	S. D. Vahidi	Classic sonnet	Mourn for tulips	7	Context-oriented	1984
38	S. D. Vahidi	Classic sonnet	In the mourning of our spring flowers	9	Context-oriented	1984
39	S. D. Vahidi	Ode	The young martyr	16	Context-oriented	1982

References

1. Akhlaqi, Zakaria; Eastern smiles; 2nd Edition, Tehran: Surah Mehr, 1999. (*In Persian*)
2. Afsari Kermani, Abdul Reza; An attitude on elegies in Iran; Tehran: Ettela'at, 1992. (*In Persian*)

3. Akbari, Manouchehr; Criticism and analysis of the holy defense poem; Tehran: Islamic Revolution Cultural Documents Organization, 1998. *(In Persian)*
4. Aminpour, Qaiser; The complete collection of poems: from the poems of 1980-2006; 7th Edition, Tehran: Morvarid, 2019. *(In Persian)*
5. Bagheri, Saed; The whisper of madness; Tehran: Barg, 1986. *(In Persian)*
6. Brahani, Reza; Gold in copper; Vol. I, 1st Edition, Tehran: Zaryab, 2001. *(In Persian)*
7. Beigi Habibabadi, Parviz; The third season; Tehran: Taka, 2008. *(In Persian)*
8. Pournamdarian, Taghi; Journey in the fog: a reflection on Ahmed Shamlou's poetry; 4th Edition, Tehran: Sokhan, 2011. *(In Persian)*
9. Jafari, Massoud; The course of romanticism in Iran from the Constitution to Nima; Tehran: Markaz, 2007. *(In Persian)*
10. Hakemi, Ismail; Research on Iranian lyrical literature (and types of lyrical poetry); Tehran: University of Tehran, 2007. *(In Persian)*
11. Hafez, Shamsuddin Mohammad; Divan Ghazliat; Edited by Khalil Khatib Rahbar, 3rd Edition, 37th Publishing, Tehran: Safi-Alishah, 2004. *(In Persian)*
12. Hosseini, Seyyed Hassan; Consonant with Ismail's throat; 6th Edition, Tehran: Surah Mehr, 2012. *(In Persian)*
13. Hosseini, Maryam; Literary schools; Tehran: Fatemi, 2017. *(In Persian)*
14. Dehkhoda, Ali Akbar; Dictionary; Tehran: University of Tehran, 1979. *(In Persian)*
15. Rudaki, Jafar bin Mohammad; Diwan Rudaki Samarkandi; Edited by Saeed Nafisi, 2nd Edition, Tehran: Negah, 1997. *(In Persian)*
16. Zarqani, Seyed Mahdi; The perspective of contemporary Iranian poetry: the history of Iranian poetry in the 20th century; Second edition, Tehran: Saless, 2011. *(In Persian)*
17. Zarinkoub, Abdul Hossein; Aristotle and the art of poetry; 3rd Edition, Tehran: Amirkabir, 2002. *(In Persian)*
18. Sabzevari, Hamid; Song of dawn; Tehran: Iranian Pen Association Foundation, 2010. *(In Persian)*
19. Saadi, Mosleh bin Abdullah; Saadi's poetry; Edited by Mohammad Ali Foroughi, 5th Edition, Tehran: Qoqnoos, 2003. *(In Persian)*
20. Sakaki, Abi Yaqub Yusuf bin Muhammad bin Ali; Miftahul Uloom; 2nd Edition, Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya, 1407 A.H. *(In Persian)*
21. Secretan, Dominique; Classicism; Translated by Hasan Afshar, Ch Som, Tehran: Markaz, 2006. *(In Persian)*
22. Sangri, Mohammadreza; The literature of holy defense: theoretical discussions and an overview of literary genres; Tehran: Sarir, 2011. *(In Persian)*
23. Seyed Hosseini, Reza; Literary schools; 15th Edition, Vol. 15, Tehran: Negah, 2011. *(In Persian)*

24. Shamisa, Sirius; Literary types; 4th Edition, Tehran: Mitra, 2004. (*In Persian*)
25. Abdul Malikian, Mohammad Reza; An anthology of contemporary literature; Tehran: Ketab Neyestan, 1979. (*In Persian*)
26. Al-Askari, Abihilal Hassan bin Abdullah; Al-Sanaatin; Translation and research: Ali Muhammad Al-Bajawi and Muhammad Abulfazl Ibrahim, 2nd Edition, Qom: Dar al-Fekr Al-Arabi, 1390 A.H. (*In Persian*)
27. Fatuhi, Mahmoud; Image rhetoric; Tehran: Sokhan, 2006. (*In Persian*)
28. Golmoradi, Shirin Ali; Mohammadi flower's songs; Tehran: Farhang-Gostar, 2012. (*In Persian*)
29. Motaman, Ziauddin; Persian poetry and literature; Tehran: Zarin, 1985. (*In Persian*)
30. Mushfiq Kashani, Abbas; Lost paradise: a selection of masnavis, sonnets, quatrains; Vol. 1, Tehran: Iranian Pen Association, 2009. (*In Persian*)
31. -----; sirang; Tehran: Farhang Gostar, 2003. (*In Persian*)
32. Motamedi, Gholamhossein; Man and death, and an introduction to mortology; 3rd Edition, Tehran: Markaz, 2011. (*In Persian*)
33. Mousavi Garmaroudi, Ali; purple dream; Tehran: Surah Mehr, 2010. (*In Persian*)
34. Nazarian, Hossein, Qadami, Seyed Amir; "Elegy in Laki poetry and literature: literary-psychological analysis of the concept of mourning in the culture of the Laki people"; *Research on Persian language and literature*, No. 35: 107-130, 2014. (*In Persian*)
35. Naqdi Dorabati, Maryam, Yadollahi, Abbas; "Psychological analysis of Khansa's poems"; *Research of literary criticism and stylistics*. No. 2: 135-149, 2010. (*In Persian*)
36. Vahidi, Simindokht; Eight seasons of red and green: a collection of holy defense poems; Tehran: Olive Leaf, 2002. (*In Persian*)
37. -----; A sky full of anemone: an anthology of war poetry; Tehran: Art Department of Islamic Propaganda Organization, 1995. (*In Persian*)
38. Yeganeh, Sepideh; Literary history of the holy defense poem (1980-1990); Advisor: Mahin Panahi, Al-Zahra University, 2014. (*In Persian*)
39. -----, Panahi, Mahin, Nikmanesh, Mahdi (2015). "Reflection of the historical metatext in the mourning hymns of the holy defense". *Literary techniques*, Vol. 8, No. 2: 47-66, 2016. (*In Persian*)
40. Haraway, D. *Teddy Bear Patriarchy: Taxidermy in the Garden of Eden*, New York City, 1908-1936. In: *The Haraway Reader*, New York and London: Routledge and Duke University Press, No. 11, 20-64, 1985.
41. Johnson, J. W. *What Was Neo-Classicism?* Journal of British Studies, 9(1): 49-70, 1969.
42. Jung, C. G. *Man and His Symbols, Fifth Edition*, New York and London: Anchor Press, 1984.
43. Pals, D. *Seven Theories of Religion*, New York: Oxford University Press, 1996.

فصلنامه

سال ۱۹، شماره ۷۷، پاییز ۱۴۰۱، ص ۳۲۷-۳۵۵

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.19.77.327>

DOR: [20.1001.1.17352932.1401.19.77.8.6](https://doi.org/10.2634/Lire.19.77.327)

دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس (با تکیه بر اشعار سال‌های ۱۳۵۹-۱۳۶۳)

دکتر سپیده یگانه^۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۶/۲۷

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۴

چکیده

یکی از ویژگی‌های سبکی سوگ‌سروده‌های دورهٔ نخست دفاع مقدس (۱۳۵۹ - ۱۳۶۳) تصویرپردازی طبیعت است که به اقتضای موضوع سوگ و رثای شهید از بلاغت سنتی فراتر می‌رود و با مکتب‌های ادبی جهان پیوند می‌خورد از این رو ریشه‌یابی نگرش شاعران به تصویرپردازی طبیعت و تعلق آن به مکاتب ادبی، مسألهٔ محوری این پژوهش است. با بررسی ماهیت تصویرپردازیها در سوگ‌سروده‌های سال‌های نخست جنگ، تلفیقی از ویژگی‌ای دو مکتب رمانتیسیسم و کلاسیسیسم آشکار شد که می‌توان آن را ماهیت دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک طبیعت در سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس نامید. این ویژگیها عبارتند از «طبیعت به‌مثابهٔ سوگوار (صاحب‌عزا)»، «طبیعت به‌مثابهٔ اعتباردهنده به شهید»، «طبیعت به‌مثابهٔ اعتبارگیرنده از شهید» و «طبیعت به‌مثابهٔ فضا ساز» که ریشه در کارکرد رمانتیک طبیعت دارند و «تقلید از طبیعت»، «تقلید از قدما»، «آموزنده‌بودن و خوشایندی»، «وضوح و روشنی» و «برازندگی» که به مؤلفه‌های کلاسیسیسم متعلق‌اند. دلیل این دوگانگی، پیوند رویکرد سنت‌گرا و حقیقت‌نگر با

۳۲۷

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۱۹، شماره ۷۷، پاییز ۱۴۰۱

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه الزهرا

s.yegane@alzahra.ac.ir

orcid id: 0000-0003-3940-3133

رویکرد عاطفی است که شاعران دفاع مقدس در سوگ‌سرایی شهدای جنگ با آن رویارو بوده‌اند و آن را برای بیان و انتقال تأثیرگذار حالات سوگوارانه خود به خواننده برگزیده‌اند.

کلیدواژه‌ها: رثا، شعر دفاع مقدس، رمانتیسیم، کلاسی‌سیسم، طبیعت.

۱. مقدمه

شعر دفاع مقدس یکی از جریانهای شعر معاصر است که با رخداد جنگ عراق علیه ایران (۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ ه.ش) شکل گرفت و اگرچه نقطه آغاز آن، شروع رسمی تهاجم عراق به ایران است اما با خاتمه جنگ، به پایان نرسید و تاکنون به حیات خود ادامه داده است. این جریان شعری، گستره موضوعی قابل توجهی دارد که سوگ و رثا از آن جمله است. سوگ‌سرایی از گونه‌های برجسته شعر دفاع مقدس ارزیابی می‌شود. این سروده‌ها به اقتضای ماهیت موضوعی، یکی از مناسبترین اشعار برای بررسی عاطفه در شعر است؛ به عبارت دیگر موضوع این اشعار، درون‌نگری شاعرانه سراینده‌گان آثار و ارتباط فکری و قلبی‌ای که با فضای دفاع مقدس و به‌طور خاص، شهدا یا شهید خاصی برقرار می‌کنند، یکی از مسائلی است که بویژه در شعر دوره نخست سالهای جنگ، کمتر مطالعه و بررسی شده است. نکته بسیار مهم در این دسته آثار، استفاده فراوان و شایان توجه شاعران از عناصر طبیعت است که می‌توان آن را از نظرگاه‌های گوناگون به بحث گذاشت و دلایل متعددی را نیز برای آن یافت؛ آنچه بیش از همه در این جستار به آن توجه شده است.

۱-۱ بیان مسأله و روش تحقیق

پرسشی که این پژوهش در پی پاسخگویی آن است درباره بازنمایی طبیعت و کارکرد آن در تصویرپردازیهای سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس است؛ اینکه شاعران در به کارگیری عناصر طبیعت به اقتضای موضوعی مرثیه، چه کارکردهایی از طبیعت را به خدمت گرفته، و به کدام مکتبهای ادبی نزدیک شده‌اند. هم‌چنین نشان می‌دهیم شاعران چگونه با استفاده از این تصاویر، جهان معنا و نگرش فکری خود را به تصویر کشیده‌اند.

رویکرد پژوهش، توصیفی - تحلیلی و مقوله مکاتب ادبی پشتوانه نظری آن در بخش تحلیل یافته‌هاست. ابتدا تصاویر حاوی عناصر طبیعت از اشعار استخراج، و

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس

سپس این تصاویر دسته‌بندی و براساس کارکرد، تحلیل شد. بررسی شیوهٔ این تصویرپردازیها و به نمایش گذاشتن این کارکردهای خاص، هدف نهایی این پژوهش است.

جامعهٔ آماری این پژوهش سوگ‌سروده‌هایی است که در سالهای ۱۳۵۹ - ۱۳۶۳ و در مجموعه شعرهای شاعران منتشر شده است. این آثار در مجموع ۳۹ شعر (در قالبهای غزل، سپید، مثنوی، رباعی، قصیده، چهارپاره و نیمایی) و به ترتیب بسامد متعلق است به: سیمین‌دخت وحیدی، پرویز بیگی حبیب‌آبادی، موسوی گرمارودی، حمید سبزواری، قیصر امین‌پور، زکریا اخلاقی، ساعد باقری، سید حسن حسینی، محمدرضا عبدالملکیان، سپیده کاشانی، مشفق کاشانی، یوسفعلی میرشکاک و میرهاشم میری که در انتهای مقاله در جدول شمارهٔ یک به تفصیل معرفی شده است.

۲-۱ پیشینهٔ پژوهش

دربارهٔ شعر دفاع مقدس، پژوهشهای متعددی صورت گرفته است که مرتبط‌ترین و مهمترین آنها معرفی می‌شود: فاطمه معین‌الدینی در بررسی «جلوه‌های رمانتیسم در شعر مقاومت سیدحسن حسینی» (۱۳۹۱)، مؤلفه‌های رمانتیسم را در اشعار این شاعر بررسی کرد و سه وجه رمانتیسم انقلابی، رمانتیسم عارفانه-عاشقانه و رمانتیسم انتقادی را در شعر او نشان داد. مطابق نتایج، مهمترین زمینه‌های اندیشه‌های رمانتیک در شعر سیدحسن حسینی عبارت است از: وطن‌دوستی، طبیعت‌گرایی، غم و تنهایی، آرمانگرایی، یادکرد مرگ، حدیث نفس و بازگشت به خود و سرانجام عشق. عباس گنجعلی و سکینه صارمی گروهی در «بررسی و تطبیق مؤلفه‌های رمانتیسم در آثار بدر شاکر سیاب و قیصر امین‌پور» (۱۳۹۰) مؤلفه‌های طبیعت‌گرایی، تصویرسازی از فضای روستا، شهرگریزی، اندوه، عشق و آزادی را در اشعار این دو نشان دادند.

مهدی دهرامی و علی‌اکبر کمالی‌نهاد در مقالهٔ «حس شاعرانه در سوگ‌سروده‌های موسوی گرمارودی» (۱۳۹۴)، پنج عنصر موسیقی، ظرفیتهای واژگانی، تصویرسازی، فردیت و عاطفه را در شعر او نشان دادند و آمیختن موضوعاتی غیر از مرثیه در شعر و حتی گردآوردن انواع ادبی مختلف در سوگ‌سروده را از ضعف‌های شعر او دانستند. هم‌چنین به این نتیجه رسیدند که کاربرد واژه‌ها و ترکیبات سنگین و دشوار و تقید به رعایت ساختار قصیده نیز گاه در انتقال حس وی تأثیر منفی داشته است.

۳۲۹

فصلنامه پژوهشهای ادبی، سال ۱۹، شماره ۷، پاییز ۱۴۰۱

مقاله دیگر، «بررسی و مقایسهٔ مرثیهٔ سه نسل از شاعران معاصر» (۱۳۹۸) نوشتهٔ داریوش قبادی قلعه، سیروس شمیسا و عبدالرضا مدرس‌زاده است که در بخش مرثیه‌های انقلابی شهریار، قیصرامین‌پور و علیرضا قزوه به سوگ‌سرودهای دفاع مقدس به اختصار و با تمرکز بر توصیف موضوعی آثار پرداخته شده است.

سپیده یگانه، مهین پناهی و مهدی نیک‌منش نیز در «بازتاب فرامتن تاریخی در سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس (از ۱۳۵۹ تا پایان ۱۳۶۳ ه.ش.)» (۱۳۹۳) به ساختگرایی تکوینی سوگ‌سروده‌ها و تحلیل ارتباط تناظری آن با فرامتن تاریخ جنگ پرداخته‌اند. در کنار این مقالات، کتاب‌هایی در تحلیل شعر دفاع مقدس در دست است که به اختصار عبارت است از:

نقد و تحلیل شعر دفاع مقدس (۱۳۷۷) از منوچهر اکبری که به بررسی آثاری می‌پردازد که از شهریور ۱۳۵۹ تا فروردین ۱۳۶۴ سروده شده و در مجموعه‌ها و مطبوعات به چاپ رسیده است. «امام و انقلاب»، «سوگ‌سرودها در شهادت زائران ایرانی» و «رحلت امام (ره)» سه محور موضوعی است که سروده‌ها طبق آن طبقه‌بندی، نقد و بررسی شده است. بررسی روشمند و اصولی از نقاط قوت کتاب است.

شکوه شقایق: نقد و بررسی شعرهای دفاع مقدس (۱۳۸۱) از ضیاءالدین ترابی؛ نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس (۱۳۸۵) و ادبیات دفاع مقدس: مباحث نظری و شناخت اجمالی گونه‌های ادبی (۱۳۹۰) از محمدرضا سنگری؛ آشنایی با ادبیات دفاع مقدس (۱۳۸۹) از محمدحسین صنعتی و شعر مقاومت و دفاع مقدس (۱۳۹۰) از افسانه شیرشاهی نیز می‌تواند منابعی در خور توجه باشد.

با سیری در پیشینهٔ پژوهش آشکار می‌شود که تاکنون پژوهشی مستقل دربارهٔ کارکرد طبیعت از دید مکاتب ادبی با نگاهی جریان‌شناسانه دربارهٔ تمامی سوگ‌سروده‌های سالهای نخست جنگ صورت نگرفته است. این پژوهش می‌تواند در روند سبک‌شناسی و جریان‌شناسی شعر دفاع مقدس به عنوان جریانی پویا در شعر معاصر سودمند باشد.

۲. بحث

رثا در لغت به معنی «مرده‌ستایی و گریه‌کردن بر مرده و ذکر نیکی‌های او؛ هم چنین شعرگفتن در باب مرده با اظهار تأسف، و مرثیه نیز نوعی شعر است که به یاد مرده و

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

در ذکر محاسن او و تأسف از مرگ وی سروده می‌شود» (دهخدا، ۱۳۵۸: ذیل واژه). سوگ سروده (رثا) بر مبنای بیان احساسات و عواطف سراینده در رویارویی با مرگ کسی شکل می‌گیرد که آن را می‌شناسد. مرثیه در شعر فارسی قالبهای گوناگونی دارد که عبارت است از قصیده، قطعه، ترجیع‌بند، ترکیب‌بند، غزل، مثنوی، رباعی و دوبیتی. سوگ‌سرایی به عنوان زیرژانری غنایی، دارای دو محور انگاره‌ای^۱ است: مرگ افراد خاص (پادشاه، وزیر، مردان علم و ادب، ائمهٔ دین بویژه امام حسین(ع)، نزدیکان و آشنایان و حتی خود سراینده) و بیان آلام و مصائب من فردی و اجتماعی (شامل نبودن تباهی ارزشها، گذشت ایام جوانی، زوال دورهٔ مجد و...)^۲. بر این اساس «سوگ‌سرایی با عناصر فرامتنی بویژه اندیشگی و تاریخی در پیوند است و در فضایی ارتباطی تناظری با آنها با اوج و فرودها و رویکردهای متفاوت روبه‌رو می‌شود» (یگانه، پناهی و نیک‌منش، ۱۳۹۵: ۵۰).

تاریخ جنگ عراق علیه ایران بر اساس اوضاع تاریخی و ادبی به دو دوره قابل تقسیم است: دورهٔ نخست (از ۱۳۵۹ تا پایان ۱۳۶۳) و دورهٔ دوم (از ۱۳۶۴ تا پایان ۱۳۶۷) (سنگری، ۱۳۹۰: ۸۶ - ۸۹). سروده‌های هر دوره هویت متمایز و امکان بررسی مستقل دارد. سوگ‌سرایی در دورهٔ اول از نظر بسامد در جایگاه سوم^۳ قرار دارد و سه رویکرد عمدهٔ انگاره‌ای دارد که به ترتیب بسامد عبارت است از: الف) شهادت افراد خاص ب) شهادت در معنای کلی پ) رویدادهای ناگوار در تاریخ جنگ (مانند سقوط خرمشهر و هویزه) (همان: ۵۰).

توجه به طبیعت یکی از ویژگیهای همیشگی شعر فارسی از همان نخستین آثار مکتوبی است که از قرون نخستین تاریخ ادبیات ما بر جای مانده است. سیر تحول استفاده از این عناصر در اشعار فارسی نشان می‌دهد، عناصر طبیعت اگرچه در تصاویر متعدد حسی و تخیلی در جایگاه‌های متفاوت و متعددی قرار گرفته، و نگرشها و جهان‌بینی‌های متفاوتی را به نمایش گذاشته، همواره در یک نقطه مشترک و آن تبیین مفاهیم به‌گونه‌ای حسی و ساده است که مخاطب، بیشترین ارتباط را با آن برقرار کند؛ چرا که طبیعت در دسترس‌ترین ایزه‌ای است که هنرمند و شاعر می‌تواند به توصیف آن بپردازد یا از آن برای تصویرپردازی ذهنی‌اش بهره بگیرد؛ به همین سبب، «رابطهٔ شاعر با طبیعت اطراف خود رابطه‌ای روحی است که در آن، اشیا حالات مطلقاً فیزیکی و مادی

خود را از دست می‌دهند و بخشی از احساس و اندیشه شاعر را به عاریه می‌گیرند» (براهنی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۴۱).

فتوحی در بلاغت تصویر (۱۳۸۵) شش شیوه تصویرپردازی را براساس مکاتب فکری و ادبی ذکر می‌کند و نشان می‌دهد چگونه شاعران و نویسندگان آثار ادبی بسته به پیچیدگیهای جهان اطراف و نیز براساس ساختار فکری و اندیشگانی خود، یکی از شیوه‌های تصویرپردازی را البته با توجه به جو غالب و رایجی که در اطرافشان ظاهر شده است برگزیده‌اند. این نگرشها از کلاسی‌سیسم آغاز، و به ایماژیسم ختم می‌شود؛ یعنی از ساده‌ترین و همه‌فهمترین شیوه تصویرپردازی تا انتزاعی‌ترین تصاویر ممکن که گاهی بسادگی قابل تحلیل نیست. پیش از اینکه سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس را در یکی از این دسته‌ها بگنجانیم، باید به این نکته توجه کرد که به‌طور کلی، گاهی مرزبندی بین اسلوبها و مکاتب ادبی و به‌نوعی برچسب‌زنی به آثار ادبی ساده نیست؛ این امر بویژه در آثار ادبیات فارسی پیچیده‌تر می‌شود؛ چرا که این مکاتب فکری منشأ جغرافیایی ایرانی ندارند و به همین سبب، سایر شرایطی که هر اثر هنری در آن متولد می‌شود، یکسان یا مشابه نیست. به دلیل همین تفاوت خاستگاه، بهتر است با احتیاط بیشتری به بررسی این مکاتب فکری در آثار بومی ایران پردازیم. هم چنین باید به یاد داشت که مؤلفه‌های فرهنگی، تاریخی، دینی، سیاسی و اجتماعی گوناگونی در شکل‌گیری هر اثر هنری مؤثر است و فروکاستن آن به مکتبی خاص ممکن است به خطا منجر شود به‌طوری که بخش زیادی از ریشه‌های فکری و اجتماعی اثر نادیده انگاشته شود.

با توجه به این توضیحات و نیز با بررسی سوگ‌سروده‌های دوره اول می‌توان ردپای دو نگرش فکری رمانتسیم و کلاسی‌سیسم را مشاهده کرد. با توجه به جغرافیای ایران، کلاسی‌سیسمی که در این آثار مشاهده می‌شود بر مبنای مؤلفه‌های دینی، فکری، فرهنگی و اجتماعی ایران است و با توجه به همین مؤلفه‌هاست که کلاسی‌سیسم در این اشعار معرفی و تحلیل می‌شود.

هنر کلاسیک، نظم یافته است با احساسات و هیجانات مهار یافته و ادبیات و شعر در آن در واقع «تلاشی است برای نظم دادن به تجربه‌ای کوچک یا بزرگ برای عقلایی کردن احساسات و نظام‌مند کردن افکار تصادفی و تزئین طبیعت» (سکرتان، ۱۳۸۵: ۱۳ و ۱۲). در واقع هدف ادبیات کلاسیک این است که طبیعت به معنی کلی واقعیت و

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

بویژه طبیعت بشری، روشتر از ادراک عام، نمایش داده شود و به اصطلاح محاکات از طبیعت داشته باشد.

آنچه در سوگواره‌های دفاع مقدس مشاهده می‌شود، البته از جریان شعری موسوم به رمانتیسم اجتماعی در این دوره برکنار است و بیشتر به ویژگیهای رمانتیسم فردی و طبیعت‌گرایی نیما یوشیج نزدیک می‌شود (ر.ک: جعفری، ۱۳۸۶: ۲۰۸ - ۲۱۶) با این تفاوت که موضوع شعر، مقوله‌ای اجتماعی است که در وطن‌پرستی و ناسیونالیسم ایرانی در دههٔ ۶۰ ه.ش. ریشه دارد.

نکتهٔ مهم دیگر این است که با توجه به اوضاع جغرافیایی هشت سال دفاع مقدس، که نواحی غرب و جنوب غرب ایران را دربرگرفته بود، انتظار می‌رفت که عناصر طبیعی منطقهٔ کوهستانی غرب و بیش از آن مناطق جنوبی ایران بیش از هر چیز در مظان توصیف یا دست‌کم اشاره قرار گرفته باشد؛ حال اینکه بررسی اشعار مورد نظر نشان می‌دهد توصیفها بیش از اینکه رنگ‌وبوی بومی داشته باشد به‌نوعی برآمده از عناصر طبیعی خنثی و همه‌مکانی است که پیش از این در آثار شاعران دورهٔ عراقی و بویژه در غزلیات و مثنویهای روایی آن دوره بارها استفاده شده است. در ریشه‌یابی این ویژگی دو نکته قابل ذکر است:

اول، اقتضای موضوعی رثا و سوگ در سروده‌هاست. مرثیه پس از رویارویی شاعر با مقولهٔ مرگ کسی و در پی بروز واکنش ماتم از نوع رفتاری سروده می‌شود.^۳ در واقع مویه و مرثیه، «نوعی تخلیهٔ روانی به شمار می‌آید تا انسان مصیبت را بر خود سبکتر بداند و در نتیجه تحملش آسانتر باشد» (نقدی دورباطی و یداللهی، ۱۳۸۹: ۱۴۱). مرثیه‌سرا نگاهی عاطفی و درونی به مسائل اساسی زندگی آدمی دارد و به مسائلی مانند «مرگ و زندگی»، «وصل و فراق» و «گذشته و حال» می‌اندیشد که غالباً در تقابل با یکدیگرند (نظریان و قدمی، ۱۳۹۳: ۱۱۲). بنابراین مرثیه اساساً شعری درونگراست و شاعر در روند سرودن آن، سیری از برون به درون دارد. همین ویژگی، سبب جدایی تصاویر از عینیت و پیوستگی آن به ذهنیت می‌شود. به همین دلیل، اشاره به عناصر طبیعی بومی مانند نخل، نخلستان و کارون یا ذکر نام شهرهایی نظیر خرمشهر، هویزه، دهلاویه، خوزستان و... در سوگ سروده‌ها از سروده‌های توصیفی و تکریمی دفاع مقدس کمتر ارزیابی می‌شود.

۳۳۳

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۱۹ شماره ۷۷، پاییز ۱۴۰۱

دوم، به محل زیست شاعران مرتبط می‌شود. غالب این شاعران در مناطق دیگری غیر از محدوده جنگ زندگی کرده‌اند و با عناصر طبیعی بومی این منطقه آشنایی چندانی ندارند؛ به عبارت بهتر، ارتباطی حسی میان شاعر با عناصر بومی و طبیعی منطقه برقرار نشده است که در حوزه جهان‌بینی شاعر قرار بگیرد و در اشعار و تصویرپردازیهای او جلوه کند.

۲-۱ سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس و نسبت آن با مرثیه‌های اجتماعی

یکی از ویژگیهای مهم این سوگ‌سروده‌ها، بعد اجتماعی و تعلق آن به مرثیه‌های وطنی و اجتماعی است. گاه حوادثی مانند سیل، زلزله و جنگ در دوره‌ای از تاریخ، موجب تلفات گسترده و اندوه عمومی، و به انگیزه‌ای تبدیل می‌شود که شاعر تحت تأثیر آن سوگ‌سرایی کند. این دسته از سروده‌ها را مرثیه‌های اجتماعی می‌نامند (افسری کرمانی، ۱۳۷۱: ۱۶). در اینجا جنگ تحمیلی به‌عنوان امر جمعی، شاعران را در مضمون‌هایی مشترک با جهان‌بینی و دیدگاهی مشترک و حول یک ژانر ادبی مشترک به نام رثا گرد آورده است. توجه به این نکته زمانی اهمیت می‌یابد که بدانیم مفهوم مرکزی و محوری این آثار بر جهان‌بینی اسلامی و انقلابی بنا نهاده شده است و از این جهت، می‌توان به شباهت‌هایی در ساختار، محتوا و مضمون اشعار و حتی در نحوه تصویرپردازی آن‌ها از طبیعت دست یافت. موضوعی که در شعر شاعران صاحب‌سبکی نظیر قیصر امین‌پور، سید حسن حسینی و زکریا اخلاقی جلوه متفاوتی یافته و رنگ و بوی تازه‌ای به این دسته اشعار بخشیده است.

یکی دیگر از نکاتی که در سوگ‌سروده‌های اجتماعی به‌عنوان شاخصه‌ای مهم باید به آن توجه شود آن است که برخلاف سوگ‌سروده‌های فردی، رابطه عاطفی، خانوادگی و دوستی از نزدیک بین فرد درگذشته و شاعر برقرار نیست و در اغلب موارد حتی همدیگر را ندیده‌اند. این نکته در مورد شعر دفاع مقدس نیز صدق می‌کند. شهادتی که برای آن‌ها مرثیه سروده شده است در تصویری کلی و اجتماعی و در کسوت قهرمان در سطح جامعه شناسانده شده‌اند. این نگرش جمعی سبب شده، تصویری که از شهید به نمایش گذاشته شده است، تیپیکالی از یک فرد شجاع، اغلب با ویژگیها و خصایل والا، بلندمرتبه، مقدس، زیبا و پاک ترسیم شود. از آنجا که فرد وصف‌شده در چنین اشعاری غایب است و سخنی از زبان او بیان نمی‌شود، این تقدس و دور از دسترس بودن

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس
نمایانتر می‌شود و البته شکل خاصی به خود می‌گیرد که تقریباً در همهٔ اشعار تکرار شده
است.

۲-۲ کارکردهای رمانتیک طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس (دورهٔ اول)

همان‌طور که پیش از این ذکر شد، یکی از ابعاد تصویرپردازیهای طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس، کارکرد طبیعت است که موضوع آن از بلاغت سنتی فراتر می‌رود. اگرچه بخش زیادی از این تصویرپردازیها و حتی اعتنا به طبیعت تحت تأثیر سنتهای شعری است، نباید از این نکته غافل شد که در این سروده‌ها از طبیعت و عناصر آن، استفاده‌های متعدد شده و نقش آن در این اشعار از تصویرپردازیهای سنتی فراتر است و به نگرش فکری مکتب رمانتیسم نزدیک می‌شود. کارکردهای این عناصر در سوگ سروده‌های دورهٔ نخست عبارت است از: ۱. طبیعت به مثابهٔ سوگوار (صاحب‌عزا) ۲. طبیعت به مثابهٔ اعتباردهنده به شهید ۳. طبیعت به مثابهٔ اعتبارگیرنده از شهید ۴. طبیعت به مثابهٔ فضا ساز.

۱. طبیعت به مثابهٔ سوگوار (صاحب‌عزا)

فتوحی ارتباط شاعر (شناسا/ سوژه) و شیء (ابژه) را چهار نوع معرفی می‌کند که عبارت است از: وصف، همدلی، یگانگی و حلول. در وصف، کمترین ارتباط و هم‌نگاشتی میان سوژه و ابژه مطرح است و شاعر تنها به توصیف ابژه می‌پردازد. در همدلی، سوژه، حالت روحی خود را به ابژه تسری می‌دهد. در یگانگی، شاعر میان خود و ابژه یگانگی احساس می‌کند و در حلول، ذات شاعر با ابژه به وحدت تمام می‌رسد. این چهار شیوهٔ پرداخت به شیء نسبت شاعر را با آن مشخص می‌کند و تصویری نسبتاً دقیق از جهان معنایی شاعر به دست می‌دهد. ارتباط تازه‌ای که شاعر میان خود و شیء برقرار می‌کند و نسبتی که با آن می‌سازد، شاعر را در نسبت با شیء و شیء را در نسبت با شاعر تعریف می‌کند و مختصات تازه‌ای، هم در جهان زیست شاعر و هم هستی و نگرش هستی‌شناختی مخاطب شعر می‌سازد. در نمونه‌های زیر، میان شاعر و طبیعت همدلی رخ داده و طبیعت نیز پایه‌پای شاعر به سوگ شهید نشسته یا به سوگ دعوت شده است:

- جهان به ماتم هفتادودو گل پرپر/ به خون نشست که با موج بیکران رفتند (مشفق کاشانی،

۱۳۸۲: ۷۵)

- فروجوش ای چشمه مهابت/ فروپاش بر چهره قیر مذاب
فرومیر ای برشتابنده مهر/ چه تابی چنین، ای تنور سپهر

...

به سوگ چمن مویه آغاز کن / سر گیسوی بید را باز کن (موسوی گرمارودی، ۱۳۸۹: ۶۴ و ۶۵)
- می شنوم خواهرم / ... / که صخره‌ها، که کوه‌ها، که بیابان‌ها، که نخلستان‌ها / فریاد می‌زنند
(کاشانی به نقل از گلمرادی، ۱۳۸۱: ۲۲۴)

۲. طبیعت به مثابه اعتباردهنده به شهید

ویژگی مهم سوگ‌سروده‌های مورد مطالعه، برقراری ارتباط موازی میان تصویر شهید در میدان جنگ و عناصر متعدد طبیعت است که در آن، اغلب، شهید و محیط پیرامونش در جایگاه مشبه و طبیعت و عناصر آن در جایگاه مشبه‌به قرار دارد. اگرچه از سنتهای شعری سخن به میان آمد، نباید بر ابعاد دیگر این اشعار چشم فروبست و گرچه بخش مهمی از معناپردازی در این اشعار مفعول باقی می‌ماند. به بیان العسکری در *الصناعین*، چهار گونه کارکرد را می‌توان برای تشبیه برشمرد: ۱. بیان مفهومی به وسیله امر حسی که به حس در نمی‌آید. ۲. بیان مفهومی که با عادت ناسازگار است به کمک امری که آن صفت در آن مشهود است. ۳. بیان مفهومی که به روشنی شناخته نمی‌شود مگر به وسیله امور شناخته‌شده. ۴. بیان مفهومی به وسیله امر حسی که در صفتی ضعف دارد. (العسکری، ۱۳۹۰ ق: ۲۴۶-۲۴۸). البته هر چهار کارکرد در این تصویرپردازیها کم‌وبیش دیده می‌شود؛ اما در این مجال مختصر، بیش از همه به کارکرد دوم می‌پردازیم؛ چرا که به دلیل موضوع اشعار و امر قدسی در مقوله دفاع مقدس به نظر می‌رسد این کارکرد بیش از همه منظور شاعران بوده است.

طبیعت از دوره‌های بسیار دور در نظر انسان جایگاهی قدسی وار داشته است. این مقوله به جامعه ایرانی منحصر نیست. به سخن هاروی:

طبیعت را می‌توان نماد پاکی و معصومیت دانست. بخشی از آن به این دلیل است که طبیعت را همواره از فناوری مبرا می‌دانند و آن را به مثابه شیئی می‌پندارند که شایسته تماشا کردن است و به همین سبب منبع سلامت و پاکی است (Haraway, 1985: 52).

این دیدگاه را به‌طور خاص می‌توان در میان طرفداران مکتب رمانتیسم مشاهده کرد. کرمود می‌نویسد: رمانتیک‌ها برای توصیف اشیا «به ذهن منطقی توسل نمی‌جویند؛

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

بلکه به ذات کمالی و عواطف و احساسات خویش پناه می‌برند. این کار را تنها با نمایش تجربه‌های تخیلی و شخصی می‌توان انجام داد» (Kermode, 1957) به نقل از فتوحی، ۱۳۸۵: ۱۲۳ و ۱۲۴). از دیدگاه ییاده نیز «طبیعت همواره دریچه‌ای است برای کشف ابعاد مختلف جهانی که با الگوهای خاص از امر مقدس می‌تواند طبیعت را برای ما نمادینه کند. به همین دلیل، انسان باستانی همواره از طبیعت و پدیده‌های طبیعی به‌عنوان نمادهای مقدس استفاده می‌کند» (Pals, 1996: 25).

در این اشعار، تک‌تک عناصر حسی طبیعت، مشبه‌بھی برای نشان دادن ویژگی خاصی از محیط و بویژه شهید هستند؛ برای مثال، بارها از تصویر گل، شیر، ماه، سرو، شقایق، پرنده، خورشید و... برای شهید، طوفان برای خشم، گلزار برای ایران و... استفاده شده است. روشن است که هریک از این تشبیهات، استعاره‌ها و نمادپردازها مفهوم خاصی دارند که در شبکهٔ معنایی شعر، جایگاه خود را یافته‌اند و به انتقال مفهوم کلی آن کمک می‌کنند. با وجود این، فصل مشترک همهٔ این تصاویر، تقدس و پاکی طبیعت است که تقدس را به شهید و شهادت تسری داده است.^۶ از مهمترین این عناصر می‌توان آسمان را ذکر کرد که فراوان در اشعار تکرار شده است:

- ستاره‌چین سحر ز آسمان عجز و نیاز/ خزان حادثه را از ستاره گلشن کرد (مشفق کاشانی، ۱۳۸۸: ۷۸)

- در آسمان قلب‌ها تان/ در قلب‌های باصفاتان/ منزلگه پیک پگاه است/ ز آنجا به شهر نور راه است (بیگی حبیب‌آبادی، ۱۳۸۷: ۱۲۲)

- شبی به زاویه بانگ رحیل در دادند/ سحر ز دایرهٔ هفت‌آسمان رفتند (سبزواری، ۱۳۸۹: ۱۹۲)
- ای سروهای ارغوانی! ای واژه‌های آسمانی!

آلاله‌های پرپر عشق! گل‌واژه‌های دفتر عشق! (بیگی حبیب‌آبادی، ۱۳۸۷: ۱۲۲)

همان‌طور که بیان شد، این تقدس و پاکی در دیگر تصاویر نیز دیده می‌شود:

داغ گل‌های اطلسی دارم/ که چنین داغدار می‌گیرم

رازقی‌های باغ ما مردند/ خسته و سوگوار می‌گیرم

مثل بلبل به باغ می‌نالم/ مثل گل پیش خار می‌گیرم (وحیدی، ۱۳۸۱: ۱۳۲ - ۱۳۳)

۳. طبیعت به‌مثابهٔ اعتبارگیرنده از شهید^۷

کارکرد پیشین، گاهی برعکس شده و این طبیعت است که از شهید اعتبار می‌گیرد. در تصویرسازی این اشعار، تصویری قهرمانوار از شهید ترسیم شده است که گاهی

ویژگیهای ابرانسانی دارد. مهمتر از این خصائل ابرانسانی، تقدس و پاکی بی‌حدوحصری است که با استفاده از عناصر طبیعت و در شبکه معنایی و تصویری خاصی به شهیدان نسبت داده شده است. اگرچه گاهی شعر از محدوده تصویرسازی فاصله می‌گیرد و وجه کلام در آن پررنگتر می‌شود، عنصر طبیعت و کارکردهای آن در این زمینه بسیار جالب توجه و چشمگیر است. این نکته در تصاویری که شهید از طبیعت در پاکی و تقدس، پیشی گرفته است، پررنگتر جلوه می‌کند:

- توفنده‌تر از هزار دریا او بود/ جوشنده و پرخروش و پویا او بود

از آتش نمرود چنان ابراهیم/ آن کس که نکرد هیچ پروا او بود (وحیدی، ۱۳۷۴: ۷۴)

- ای اعتبار آب و گل و سبزه و نسیم/ روشن ز فیض مهر رخت آفتاب بود

خورشید عشق بودی و منظومه کمال/ ذهن شب از فروغ تو در اضطراب بود (همان، ۱۳۸۱: ۹۵)

۴. طبیعت به مثابه فضا ساز

بخشی از کارکرد طبیعت در این اشعار، فضا سازی و به اصطلاح، ساختن مکان عینی^۸ برای رویدادهاست. تعداد این ابیات البته زیاد نیست و تمام شبکه تصویرپردازی طبیعت به نوعی در خدمت روایت قرار دارد؛ روایتی از شهید، ویژگی و صفات وی و تمامی رویدادهایی که در جنگ و پیش از جنگ به نوعی به او ارتباط دارد. با وجود نمونه‌هایی اندک از این مقوله، نباید از این کارکرد طبیعت در سروده‌ها غافل شد. در ابیات زیر برای فضا سازی شعر مقدمه چینی شده و از عناصر طبیعت بهره گرفته شده است:

- گل سپیده ز باغ ستاره می‌جوشد/ صلاهی فجر ز اوج مناره می‌جوشد

... ز باغ حادثه بوی شقایق آمد باز/ مگر که خون شهیدان دوباره می‌جوشد؟ (اخلاقی، ۱۳۷۸: ۳۳ و ۳۴)

- سحر بود و آینه‌ای روبه‌رو/ دلم بود و آغاز یک گفتگو

سحر بود و شمعی و پروانه‌ای/ دلی ناله‌های غریبانه‌ای

ز یاران که شوری دگر داشتند/ در آتش سروری دگر داشتند (بیگی حبیب‌آبادی، ۱۳۸۷: ۲۰۳)

۱-۲-۲ تصویرپردازی حیوانات

تصویرپردازی حیوانات نیز در این اشعار بسامد دارد. این تصویرپردازی براساس نمادپردازیهای سنتی است که در آن همواره حیوانات با خصائل انسانی توصیف

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

می‌شوند و بدین ترتیب، صفات و ویژگیهای متعدد مثبت و منفی به آنها نسبت داده شده است. از میان تمامی حیوانات، پرندگان بیش از همه مورد توجه هستند. در میان این اشعار با توجه به اشارات اندک به حیوانات، ۱۲ اشاره به پرندگان و انواع آنها به‌علاوه مشتقات پرواز و پریدن صورت گرفته است. شایان ذکر است که گاهی نیز به نام و کلمهٔ پرنده اشارهٔ مستقیمی نشده و فقط ویژگیهای پرنده به شهید نسبت داده شده است. در موارد اندکی نیز این حیوانات در سوگواری شریک دانسته شده‌اند.^۹ پرندگان در سوگ سروده‌ها عبارتند از^{۱۰}: مرغ، پرنده و طائر (در معنای عام)، قمری، بلبل، زاغ، کبوتر، شاهین، خفاش و تذرو. البته ناگفته پیداست که زاغ و خفاش با ویژگیهای منفی و برای تصویرسازی دشمن به‌کار گرفته شده‌اند. در این میان، اگر با تمرکز بر ویژگی پرواز، پروانه را هم وارد این دسته‌بندی کنیم، این تعداد از این رقم فراتر می‌رود (در مجموع سه بار تشبیه به پروانه رخ داده است). برخی از این اشعار در ادامه آمده است:

- پرندگان مهاجر سبک‌عنان رفتند/ به بال عشق از این تیره خاکدان رفتند (اشارهٔ مستقیم به پرنده) (سبزواری، ۱۳۸۹: ۱۹۲)

- غمین از حسرت خون تذروانم در این گلشن/ چو بینم زاغ را بر جای بلبل آشیان دارد (نقش‌های مثبت و منفی پرندگان) (سبزواری، ۱۳۸۹: ۱۲۷)

دیگر حیوانات نیز به فراخور محتوا در تصویرپردازیها وارد شده‌اند. نقش شیر در این میان پررنگتر، و پس از آن اسب و حتی فیل (با تلمیح قرآنی به سورهٔ فیل) در اشعار به‌کاررفته است. اشاره به اسب با واژه‌های توسن و باره صورت پذیرفته است تا زبان فاخرتر به‌نظر برسد:

- وسعت آرزو نگر تا ز ستاره بگذرم/ رام خیال کرده‌ام توسن آفتاب را (وحیدی، ۱۳۸۱: ۱۱۵)

- شیری اسیر گرگ اجل گردید/ کز یاد بیشه غرش شیران رفت

- میری نشان ترکش شیری شد/ کز کاروان خروش به کیهان رفت (سبزواری، ۱۳۸۹: ۱۶۵-۱۶۶)

نکتهٔ پایانی در زمینهٔ تصویرپردازی، نوآوری در وجوه شباهت میان طرفین تشبیه است که در زیرژانر رثا عمومیت ندارد؛ اما در محدودهٔ سبک شخصی دو تن از شاعران مطرح در این دوره چشمگیر است. زکریا اخلاقی و پس از آن سیدحسن حسینی به نوآوری‌هایی در تصویرپردازی دست زده‌اند که می‌توان آن را به‌طور کلی نتیجهٔ مواردی به شرح زیر دانست:

الف) تحول کلی در شالوده افکار و اعتقادات و جهان‌بینی که سبب تغییر زاویه دید نسبت به همه چیز می‌شود.

ب) تجربه شخصی شاعر و دقت نظرش در اشیا و امور

پ) سرشتی فرهنگی که ذهن سراینده را به خود مشغول می‌کند.

ت) تخیل نیرومند برای کشف مناسبات جدید میان اشیا و امور (پورنامداریان، ۱۳۹۰: ۲۱۵).

از میان موارد چهارگانه، آنچه بیش از همه درباره دو شاعر یادشده، صدق می‌کند؛ بنمایه فکری-اعتقادی و فرهنگی است. اخلاقی و حسینی با بهره‌گیری از پشتوانه تفکر دینی و فرهنگ اسلامی از ساختارهای تشبیهی و استعارای نو، استفاده کرده و با برقراری روابط تناظری میان دیگر اجزای کلام، نوگرایی را از محور همنشینی به محور جانشینی گسترش داده‌اند. این رویکرد در تصویرسازی را منوچهر اکبری «تجلی و تأثیر احکام و مسائل شرعی در ادبیات» می‌نامد و آن را یکی از ویژگیهای شعر انقلاب و دفاع مقدس می‌داند (اکبری، ۱۳۷۷: ۲۷۰).

۲-۳ مؤلفه‌های نگرش کلاسیک در تصویرپردازی سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس (دوره اول)

اگرچه کارکردهای رمانتیک طبیعت، ویژگی عمده تصویرپردازی در سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس است، پایبندی شاعران به سنت و گذشته فرهنگی و حفظ پایه‌های اعتقادی که در ذات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس ریشه دارد، سبب می‌شود سوگ‌سروده‌های دوره اول علاوه بر ویژگیهای رمانتیسیسم از اسلوب مکتب کلاسیسیسم نیز در تصویرپردازیهای طبیعت پیروی کند.

کلاسیسیسم ژانر خاصی از فلسفه است که در ادبیات، معماری، هنر و موسیقی بروز یافته است. این مکتب ادبی از ادبیات یونانی و رومی باستان نشئت گرفته و بر جامعه و جمع‌گرایی تأکید می‌کند (Johnson, 1969: 50).

شاعران قرن هفدهم فرانسه به دنبال نهضتی که اومانیسیم نامیده می‌شود، این هنر قدیم را برای خود سرمشق قرار دادند و آثار خویش را به پیروی از قواعد ثابت و بارزی به وجود آوردند که از ادبیات یونان و روم و بویژه از عقاید ارسطو اقتباس شده بود (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۸۴).

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

آثار کلاسیک، مؤلفه‌های متعددی دارد که همگی، نظم را تداعی می‌کند. مهمترین این مؤلفه‌ها عبارت است از: ۱. تقلید از طبیعت ۲. تقلید از قدما ۳. آموزنده‌بودن و خوشایندی ۴. وضوح و روشنی ۵. حقیقت‌نمایی ۶. برازندگی^{۱۱}. بازتاب این مؤلفه‌ها در تصویرپردازیهای طبیعت به شرح ذیل است:

۱. تقلید^{۱۲} از طبیعت

ارسطو را پس از افلاطون از نخستین کسانی باید دانست که تقلید را ویژگی شعر معرفی کرد. ارسطو وقتی از چگونگی پیدایش شعر سخن می‌گوید بر تقلید تأکید می‌کند و آن را در انسان غریزی می‌داند: «پیدایش شعر دو سبب داشته است؛ هر دو طبیعی: یکی تقلید است که در آدمی غریزی است و هم از عهد کودکی ظاهر می‌شود... و هم چنین همهٔ مردم از تقلید لذت می‌برند» (زرین‌کوب، ۱۳۸۱: ۱۱۷). به بیان فتوحی هم یکی از مؤلفه‌های شعر کلاسیک تقلید از الگوهای طبیعت در درجهٔ نخست و تقلید از تصویرپردازیهای گذشتگان در وهلهٔ دوم است (۱۳۸۵: ۸۴-۸۵). سیدحسینی در مکتب‌های ادبی می‌نویسد: «فرق اساسی‌ای که کلاسیسیسم با جریانهای پیش و بعد از خود دارد، جست‌وجوی تعادل درونی و عمیق است بین جوهر ذهنی یا عاطفی اثر ادبی و قالبی که اثر در آن ارائه می‌شود» (۱۳۸۷: ۹۷). سیدحسینی در نگرش کلاسیک معتقد است که:

۳۴۱ باید از نقوش طبیعت، جوهر هر چیز خوب یا بد را بیرون کشید و این جوهر مشخص‌کننده را به‌گونه‌ای که مطابق با حقیقت و واقعیت باشد به‌صورت کامل بیان کرد. این اثر مشخص‌کننده باید از زوائد و مطالب اضافی جدا شود و به‌تنهایی خودنمایی کند. هنرمند باید حالتی را که می‌خواهد نشان دهد به جای تقلید جزئیات آن با چند عبارت کوتاه و قوی بیان کند و در حقیقت باید به طبیعت فرمان دهد که بهتر از هر موقع دیگری جلوه کند؛ یعنی هنرمند کلاسیک به جای نقاشی طبیعت، صورت کاملتری از آن می‌سازد و آن را با آرمانها و آرزوهای بشریت همراه می‌کند (همان: ۹۸ و ۹۹).

شاعران سوگ سروده‌های دورهٔ اول با الگوبرداری عین به عین از طبیعت به سراغ این تصویرپردازیها رفته‌اند. در حوزهٔ طبیعت، روابط عناصر طبیعی با یکدیگر و نیز

روابط آنها با انسان به گونه‌ای کمال‌یافته دستچین شده است تا بدون تغییر ماهوی در خدمت معنا قرار گیرد.

۲. تقلید از قدما

طبیعت به‌طور مستقیم و بی‌واسطه قابل تقلید نیست؛ زیرا هیچ یک از سرمشق‌هایی که طبیعت در معرض دید بشر گذاشته است، دارای مشخصات کامل و بی‌نقص زیبایی نیست. در این میان، قدما توانسته‌اند از میان مظاهر طبیعت، بهترین و مناسبترین آنها را انتخاب، و در آثارشان به‌طرز شایسته‌ای بیان کنند. هنرمند کلاسیک می‌گوید که زیبایی جاودانی را باید در آثار قدما جست‌وجو کرد (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۱۰۰).

پایبندی به مؤلفه‌های شعر سنتی و حتی تقلید از قالبهای شعری و به‌نوعی استقبال از این اشعار، نشان‌دهنده توجه سوگ‌سرایان دوره اول به گذشتگان است^{۱۳}. این مرثیه‌ها در حوزه معنا بویژه تصویرپردازی از طبیعت نیز از تقلید برکنار نمانده‌اند و بسیاری از عناصر آنها، پیش از این بارها در شعر شاعران سبک خراسانی و عراقی به کار رفته و برای مخاطبان شعر فارسی کاملاً آشناست. از میان این عناصر طبیعی می‌توان به لاله (شهید)، گل (صورت)، سرو (قامت بلند و به معنای سرافرازی)، کوه (انسان استوار)، مور (خواری)، کفتار (پلیدی) و... اشاره کرد. به بیان اکبری

از جمله تصاویر و تشبیهاتی که در بیشتر اشعار جنگ می‌توان دید، عکسبرداری و شبیه‌سازی از لاله و شقایق است. شباهت تصاویر در احضار و استخدام لاله و شقایق از میان گلها به‌حدی به هم نزدیک است و یکسان که باید گفت در مواردی مستعمل و بی‌روح شده، پویایی و تازگی خود را از دست داده است (۱۳۷۷: ۲۴۵).

به‌دلیل این تصویرپردازیهای ثابت و همیشگی، شخصیت‌های توصیف‌شده حتی در مواردی که نام آنها مشخص است، اغلب همان ویژگیهای عام را دارند که برای بقیه شهیدان نیز ذکر شده است. سروده سیمین‌دخت وحیدی در رثای شهید چمران از این دیدگاه، قابل توجه است. در این سروده، ویژگیهایی چون علم و دانش، تقوا، بلوغ، برآب‌دهنده نقشه دشمنان و... برای این شهید ذکر شده است؛ اما طبیعت وصف شده و تصاویر برآمده از آن، همان تصاویر تپیکال شهید را به ذهن متبادر می‌کند نه شهید چمران را. درواقع تصویر ویژه‌ای که از تصاویر عام در سوگ‌سروده‌ها فراتر برود، کمتر دیده می‌شود:

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس

چنان به وقت مناجات می‌گریست که اشک / روان ز دیدهٔ دریایی‌اش چو باران بود
بهار سینهٔ او رنگ آسمانی داشت / صفای چهرهٔ او رشک باغ رضوان بود
دلش که وسعت آرامش خدایی داشت / به رزمگاه جدل آذرخش و طوفان بود
چنان ز جام شهادت چشید جرعهٔ نور / به شوق و شور که انگار فارغ از جان بود (وحیدی،
۱۳۸۱: ۹۴)

تصویرسازی گریستن با عنصر باران، پاکی با آسمان، جنگاوری با عنصر آذرخش و شهادت با عنصر نور، همگی از تصاویری است که پیش از این در تاریخ ادبیات فارسی بارها مورد استفاده قرار گرفته است.

در مثنوی «آوای رود رود» از پرویز بیگی حبیب‌آبادی، سوگواری با احساسی عمیقتر بیان می‌شود و می‌توان با تصاویر، ارتباط بیشتر و عمیقتری برقرار کرد؛ اما هم چنان تصاویر طبیعی در همان سطح حسی باقی مانده و از آن فراتر نرفته است به‌گونه‌ای که تصاویر طبیعی، صورتی استعاری از شهید دفاع مقدس به‌شمار می‌رود:

ای وای من ز برگ خزان دیدهٔ بهار / ای وای من ز بارهٔ خونین بی‌سوار
ای وای من ز وای غریبان شهر درد / ای وای من ز پرپر گل‌بوته‌های زرد (بیگی حبیب‌آبادی،
۱۳۸۷: ۱۱۸)

با این حال، اشعاری نیز دیده می‌شود که در مرحلهٔ تقلید باقی نمانده و تصاویر بدیعی خلق کرده که اتفاقاً بیش از تصاویر دیگر به بافت کلی شعر نشسته و ابعاد عاطفی گسترده‌ای به شعر بخشیده است تا آنجا که تأثیرگذارترین و فنی‌ترین سوگ‌سروده‌های این دوره را باید در این‌گونه آثار جست‌وجو کرد. آثار زکریا اخلاقی، قیصر امین‌پور و محمدرضا عبدالملکیان از این دسته به‌شمار می‌رود. عبدالملکیان در شعر طولانی «حماسهٔ چهارده‌ساله» تصویری متفاوت از شهید نوجوان ارائه می‌کند که حاوی تصویرپردازیهای خلاقانه و نسبتاً پیچیده‌تر است:

مظلوم کوچک من / راز دریا را در چشمانش پنهان کرده بود و - / - رمز طوفان را در دلش...
ریشه‌های زلال اندیشه‌اش / در چشمه‌سار نور جریان داشت / دلش را در نی‌لبک نیلگون
آسمان می‌نواخت / راز بزرگش را با کس در میان نمی‌نهاد / که راز بزرگش / از زمین بر فرازتر
بود و - / - از ستاره و خورشید نیز (عبدالملکیان، ۱۳۷۸: ۳۹ و ۴۰)

۳. آموزنده‌بودن و خوشایندی

وجه تعلیمی ادبیات کلاسیک را باید یکی از ویژگیهای برجسته و شاخص آن به‌شمار

آورد. «به عقیده صاحب‌نظران کلاسیک، تنها تجسم زیبایی برای تکمیل اثر هنری کافی نیست، بلکه اثر هنری در عین حال باید آموزنده و دارای نتیجه اخلاقی باشد» (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۱۰۳)؛ اما این تعلیم به زیور فصاحت و بلاغت نیز آراسته شده است تا اثر برای مخاطب خوشایند باشد تا حدی که به باور لوکوس، مرثیه مانند داروی تلخی است که با تصاویر ادبی و شگردهای بلاغی شیرین، آن را به مخاطب می‌خورانند (همان). «به‌طورکلی همه هنرمندان کلاسیک معتقدند به اینکه اثر هنری باید در زیر ظاهر زیبای خود دارای جنبه اخلاقی باشد که جوهر اصلی آن اثر و دلیل ایجاد آن شمرده می‌شود» (همان).

اگرچه دلیل ایجاد سوگ‌سروده‌های این دوره فقط تعلیم ارزشهای اخلاقی نیست، این اشعار از تعلیم برکنار نیست؛ حتی می‌توان گفت وجه اخلاقی و ارزشی مفاهیم شعری به دلیل موضوع با تعلیم ارتباط و بستگی تام دارد؛ اما وجه مهمتر اشعار، گونه‌ای همدلی اجتماعی در سوگ قهرمانانی است که به‌سبب همان ارزشهای اخلاقی در نظر همگان ارزشمند و مورد مهرورزی است. این وجه همدلی اجتماعی، اگرچه دوشادوش آموزش ارزشهای اخلاقی پیش می‌رود و سوگ‌سروده‌ها و حتی دیگر ژانرهای ادبی شعر دفاع مقدس را می‌سازد به هیچ وجه از وجه تعلیمی آن کم‌رنگتر یا کم‌ارزشت‌ر نیست. درواقع، شاعران در ستایش شهید با کارکردی دوگانه اما متناسب، هم برای قهرمانان جنگ تحمیلی سوگواری می‌کنند و هم با بیان ویژگیهای اخلاقی و تصویرسازی، که البته بخش مهمی از آن به‌وسیله عناصر طبیعت صورت می‌گیرد بر وجه آموزشی و معنایی شعر تأکید می‌ورزند. می‌توان گفت طبیعت با کارکردهای همیشگی اما گوناگون، فرایند همدلی و آموزش را در این اشعار تقویت کرده است. در ابیات زیر از ساعد باقری، همدلی و آموزه‌های اخلاقی با تصویرسازی از طبیعت صورت گرفته است:

باور نبود این سان غرقت به خواب دیدن / آن گل - به خواب حتی - پرپر در آب دیدن

با هر نظر به زحمت بر دیده آیدم آب / چشم نداشت تاب این آفتاب دیدن

در جشن خون و فریاد، جانا مبارکت باد / زان پرتو سحرزاد، رخ بی‌نقاب دیدن

جز در کتاب صحرا راز جنون نشد ثبت / مضمون عشق نتوان در هر کتاب دیدن (باقری، ۱۳۶۵:

۳۶ و ۳۵)

۴. وضوح و روشنی

شاعران کلاسیک در تصویرپردازی به پیچیدگی و مغلق‌گویی گرایشی ندارند. تصاویر شعری آنها ساده و بر مبنای قوانین طبیعت است و به همین سبب درک آنها دشوار نیست (فتوحی، ۱۳۸۵: ۸۵)؛ بدین ترتیب، تصاویر در این اشعار اثباتی است به طوری که ابعاد این نوع تصویر، اندک و مفهومی، واضح و شفاف و بیانگر تجربهٔ روشن حسی با ابعاد محدود است (همان: ۵۸). تصویر حسی، «موجودات خارجی و واقعیات حسی را تجسم می‌بخشد و عقل به آسانی آن را درک می‌کند؛ زیرا محصول معرفت حسی است» (همان: ۶۳). در اشعار مورد مطالعه نیز سادگی بر پیچیدگی غلبه دارد؛ حتی در اشعاری که وجه ادبی قوی‌تر دارد مانند سروده‌های قیصر امین‌پور، سادگی و وضوح تصویر بیش از همه بر تأثیرگذاری و غنای شعر افزوده است:

فصل گل بود و بهار/ فصل پرنقش و نگار/ باد بی‌رحم خزان/ ناگهان از سر دیوار پرید/ و بر این باغ وزید/ بهترین گل‌ها را/ از دل باغچهٔ مدرسه چید/ - چار گل، چار شهید - / همهٔ مدرسهٔ ما غم بود/ چار تا غنچهٔ سرخ/ در دل باغچهٔ ما کم بود/ من به خود می‌گفتم: / باید این مسئله را حل بکنیم! / حاصل مدرسه منهای چهار/ می‌شود مدرسه منهای هزار/ می‌شود مدرسه منهای بهار (امین‌پور، ۱۳۹۰: ۴۸۸ و ۴۸۹).

۵. حقیقت‌نمایی

ارسطو در فصل نهم فن شعر می‌نویسد:

شکی نیست که اثر شاعر از آن چیزی که اتفاق افتاده است بحث نمی‌کند، بلکه از آن چیزی سخن می‌گوید که وقوع آن برحسب ضرورت یا «حقیقت‌نمایی» امکان دارد؛ یعنی فرق شاعر و مورخ این نیست که اولی گفته‌اش منظوم باشد و دومی مثنوی، بلکه فرق اصلیشان این است که مورخ از آنچه اتفاق افتاده است بحث می‌کند و شاعر از آنچه می‌توانست اتفاق بیفتد... شعر پیوسته از کلیات بحث می‌کند و تاریخ از جزئیات (ارسطو به نقل از سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۱۰۴).

برای راهنمایی مردم به سوی شرافت و مزایای اخلاقی، فقط بیان مسائل «حقیقت‌نما» است که می‌تواند در شعر به کار رود نه ذکر وقایع حقیقی (همان: ۱۰۵). هرچند شعر دفاع مقدس به دلیل داشتن فرامتن تاریخی و ریشه‌ای که در رویداد تاریخی و واقعی دارد بکلی از اشارات تاریخی برکنار نیست، در سوگ سروده‌های دورهٔ اول، می‌توان ادعا کرد که بعد حقیقت‌نمایی بر بعد تاریخی می‌چربد. از سوی دیگر

وجه شاعرانگی آثار، که البته جز در تعدادی از آثار در بقیه چندان قوی و تازه نیست بر حقیقت‌نمایی آن افزوده و از بعد تاریخی آن کاسته است؛ با این حال به دلیل زمان سرایش و عبور نسبی شاعران از کلاسی‌سیسم، موضوع سوگ، که بر احساسات فردی و جمعی شاعر تکیه می‌کند و نیز تصویرپردازیهای خیالی، نگذاشته است این ویژگی از کلاسی‌سیسم در شعر باقی بماند و به همین سبب، شاید بتوان برخی از اشعار این دوره را از کلاسی‌سیسم فراتر دانست و رگه‌هایی از رمانتیسم را در آنها پیدا کرد. در سوگ سروده ذیل از قیصر امین‌پور، که به مناسبت شهادت شهید «رحمن عطران» سروده شده، تصویر، وجه غالب شعر است به‌گونه‌ای که شاعر میان طبیعت و شهید تفاوتی نمی‌بیند و دفن پیکر شهید را معادل کاشتن درختی سبز می‌پندارد. رازی که گویی به شهید حیات دوباره بخشیده است؛ با این حال، وجه غالب اندوه در این مرثیه سبب شده است که سطرهای پایانی شعر، شهادت شهید را در جوانی به شکل بریده شدن و به خاک افتادن درخت تصویر کند:

این سبز سرخ کیست؟ / این سبز سرخ چیست که می‌کارید؟... او را چنانکه خواست / با آن لباس سبز بکارید / تا چون همیشه سبز بماند / تا چون همیشه سبز بخواند / او را / وقتی که کاشتند / هم سبز بود هم سرخ / آن گاه / آن یار بی‌قرار / آرام در حضور خدا آسود / هرچند سرخ سرخ به خاک افتاد / اما / این ابتدای سبزی او بود... (امین‌پور، ۱۳۹۰: ۳۸۰ و ۳۸۱)

۶. برازندگی

برازندگی یکی از اصطلاحات اساسی زیبایی‌شناسی کلاسیک و معادل دکورم^{۱۴} در فن بلاغت کلاسی‌سیسم است (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۱۰۵)؛ اصطلاحی که براساس آن در بلاغت و نظریه شعر کلاسیک، سبک با موضوع و محتوا هماهنگ و متناسب است. هم ارسطو (در بوطیقا) و هم هوراس (در هنر شاعری) بر تناسب سبک در حماسه، تراژدی، کمدی و... تأکید می‌ورزند. هوراس برای این تناسب، کمدی را مثال می‌زند که نمی‌توان آن را در قالب تراژدی عرضه کرد یا تراژدی را نباید در قالب زندگی روزمره یا با لحن کمدی ارائه کرد. هر یک از این سبکها را باید به کارکردی اختصاص داد که بدرستی برای آن انتخاب شده است.

از ۳۹ سوگ سروده دوره نخست، سه مورد از اشعار وزن متناسب ندارد و برای آنها از اوزان ضربی و دوری استفاده شده است.^{۱۵} هم چنین به دلیل استفاده از زبان و

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

تصویرپردازیهای کهن و تشبیه‌ها و استعاره‌های مرده، تأثیرگذاری تعدادی از این اشعار کاهش یافته است. برخی از تصاویر طبیعت که بارها در اشعار کهن تکرار شده عبارت است از: توسن آفتاب، قمری گلگون‌پر، خزان (استعاره از دورهٔ تلخ جنگ)، ستیغ سرافرازی، کجاوهٔ ستاره و... . مشاهده می‌شود که در این تصویرپردازیها از الفاظ کهنه‌ای نظیر «توسن»، «ستیغ» و «کجاوه» استفاده شده است که در زبان امروز کارکردی ندارد. در مقابل دوبیتی زیر از قیصر امین‌پور با زبانی ساده و تصویرپردازی نوآورانه به برازندگی ادبی دست یافته است:

تو همچون غنچه‌های چیده بودی / که در پرپرشدن خندیده بودی

مگر راز حیات جاودان را / تو از فهمیده‌ها فهمیده بودی (امین‌پور، ۱۳۹۰: ۴۸۴)

نتیجه‌گیری

سوگ سرایی یکی از گونه‌های شعر دفاع مقدس و از نوع مرثیه‌های اجتماعی است که همراستا با دو دورهٔ تاریخی ادبیات جنگ، قابل تفکیک و بررسی است. یکی از ویژگیهای سبکی سوگ سروده‌های دورهٔ نخست (۱۳۵۹ - ۱۳۶۳) تصویرپردازی طبیعت است که ماهیتی دوگانه دارد و می‌توان آن را نموداری از مؤلفه‌های دو مکتب رمانتیسیسم و کلاسیسیسم دانست؛ بر این اساس کارکرد تصویرپردازیهای طبیعت از بلاغت سنتی فراتر رفته و با رویکردهای مکاتب ادبی جهان پیوند خورده است.

۳۴۷ کارکرد رمانتیک عناصر طبیعت در سوگ سرودها عبارت است از: ۱. طبیعت به‌مثابهٔ سوگوار (صاحب‌عزا) ۲. طبیعت به‌مثابهٔ اعتباردهنده به شهید ۳. طبیعت به‌مثابهٔ اعتبارگیرنده از شهید ۴. طبیعت به‌مثابهٔ فضا ساز.

کهن‌الگوی پاک، معصومیت و تقدس طبیعت به دلیل عاری‌بودن از جلوه‌های فناورانهٔ زندگی شهری نیز از بنمایه‌های رمانتیسیسم است که در سوگ سروده‌ها نمود قابل توجهی دارد. هم چنین نگرش عاطفی در مکتب رمانتیسیسم و بیش از آن عاطفهٔ جمعی در رمانتیسیسم اجتماعی در دورهٔ جنگ تحمیلی جلوهٔ دیگری یافت. همبستگی جمعی، باورهای قوی اسلامی بویژه رویکرد دینی به شهادت در کنار کهن‌الگوهای رایجی چون پرنده و آسمان، جریان ادبی ویژه‌ای را در شعر این دوره به‌وجود آورد که به دلیل ماهیت موضوعی در سوگواره‌ها جلوهٔ بیشتری یافته است.

گرایش سنتی سوگ‌سرایان، گذشته‌نگری و پابندی آنها به ارزشهای گذشته، که خود در جریان انقلاب اسلامی ریشه و محوریت دارد، زمینه‌ساز نزدیکی سروده‌ها به مکتب کلاسی سیسم است. این پابندی، هم در زبان، هم در انتخاب قالب شعری و هم جهان‌بینی شاعر بروز و ظهور یافته است. یکی از مصداق‌های این سنتها در ادبیات، استفاده فراوان از تصاویر طبیعت برای توصیف معشوق - در اینجا شهید - است که با توجه به نگرش عاطفی به شهدا استفاده بسیاری از آن دیده می‌شود. شاعران مورد بررسی در این تحقیق با تقلید از طبیعت و بیشتر از آن با تقلید از قداما تلاش کرده‌اند با زبان فاخر به بیان درونیات خود بپردازند. چنین نگرشی به گذشته، زبان این سروده‌ها را از زبان معاصر دور کرده و به آثار گذشتگان افزایش داده است. این همانندی به‌گونه‌ای است که حتی گروهی از شاعران به استقبال اشعار معروف شاعرانی چون رودکی، سعدی، فردوسی و... رفته و تلاش کرده‌اند مضمون سوگواری برای شهیدان دفاع مقدس را در این قالبها و با همان زبان بگنجانند. «تقلید از طبیعت»، «تقلید از قداما»، «آموزنده‌بودن و خوشایندی»، «وضوح و روشنی» و «برازندگی» از جمله مؤلفه‌های کلاسی سیسم است که در تصویرپردازیهای سوگ‌سروده‌ها از طبیعت جلوه‌گر شده است. تلفیق کلاسی سیسم و رمانتیسیم در این اشعار، اگرچه در مواردی به آفرینش آثار متوسط یا حتی ضعیف منجر شده، آثار درخشانی نیز به ادبیات پایداری هدیه کرده است که سیر تحول آن در دوره‌های بعدی، نام شاعران برجسته‌ای چون قیصر امین‌پور، سیدحسین حسینی، زکریا اخلاقی، ساعد باقری، محمدرضا عبدالملکیان و... را در ساحت این گونه ادبی به یادگار گذاشته است.

جدول ۱. معرفی سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس (دوره اول)

ردیف	شاعر	قالب	عنوان شعر رثا	تعداد بیت/سطر	وزن عروضی	محور تناظری	تاریخ سرایش
۱	زکریا اخلاقی	غزل کلاسیک	بوسه زد تیغ شهادت بر گلوی تشنه او	۷	(فاعلاتن) ۴	فرامتن محور «برای شهید صدوقی»	اردیبهشت ۱۳۶۲
۲	"	غزل کلاسیک	نماز نور بخوانید بر جنازه شمع	۶	مفاعلهن، فاعلاتن مفاعلهن، فعلن	بافت محور	بهمن ۱۳۶۱
۳	قیصر امین‌پور	دوبیتی	خنده غنچه	۲	مفاعلهن مفاعلهن فاعولن	فرامتن محور: شهادت افراد (شهید فهمیده)	بازه زمانی جریان اول
۴	"	سپید	این سبز سرخ کیست؟	۳۱	-	فرامتن محور «به برادرم رحمن	بازه زمانی جریان اول

دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

ردیف	شاعر	قالب	عنوان شعر رثا	تعداد بیت/سطر	وزن عروضی	محور تناظری	تاریخ سرایش
						«عطوان»	
۵	"	نیمایی	مدرسه منهای چهار	۱۹	-	بافت محور	شهریور ۶۳
۶	سعاد باقری	غزل کلاسیک	تعبیر خون	۶	(مفعول فاعلاتن) ۲	فرامتن محور «تقدیم به شهید دلشاد»	مرداد ۱۳۶۲
۷	بیگی حبیب آبادی	مثنوی	آوای رود رود	۱۰	مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن	بافت محور	پاییز ۱۳۶۰
۸	"	مثنوی	بدرود	۱۴	مستفعلن مستفعلن فع	بافت محور	پاییز ۱۳۶۰
۹	"	غزل کلاسیک	پیک پگاهی	۶	(فعولن) ۴	بافت محور	زمستان ۱۳۶۱
۱۰	"	غزل کلاسیک	حال دل	۶	(مستفعلن فاعلاتن) ۲	بافت محور	بازهٔ زمانی جریان اول
۱۱	"	غزل کلاسیک	شراره	۷	(مفعول فاعلاتن) ۲	بافت محور	پاییز ۶۲
۱۲	"	مثنوی	عبوری ز کربلا	۸	مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن	بافت محور	پاییز ۱۳۶۰
۱۳	"	غزل کلاسیک	غریبانه	۸	(مستفعلن مفعولن) ۲	بافت محور	زمستان ۱۳۶۰
۱۴	"	مثنوی	قرار	۱۳	فاعلاتن مفاعیلن فع لن	بافت محور	بهار ۱۳۶۱
۱۵	سید حسن حسینی	سپید	پنج سرود	۱۲۰	-	فرامتن محور «به یاد شهید جمشید بروجردیان، دلاور دیدبان ایستگاه ۷»	بازهٔ زمانی جریان اول
۱۶	حمید سبزواری	چهارپاره	برای شهید راه قرآن، مصطفی چمران	۴۶	مستفعلن (۳)، فع	فرامتن محور شهادت افراد (چمران)	تیر ۶۰
۱۷	"	غزل کلاسیک	آنجا که غزل رنگ شفق گیرد	۱۲	(مفاعیلن) ۴	بافت محور	۶۳/۱۰/۲۹
۱۸	"	غزل کلاسیک	در حسرت خون تذروان	۱۱	(مفاعیلن) ۴	فرامتن محور بنی صدر «آن‌گاه که بنی صدر با سخنان زهرا آگین و رفتار خائنانه، کمر به محو جمهوری	۱۳۵۹/۷/۴

۳۴۹

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۱۹ شماره ۷۷، پاییز ۱۴۰۱

ردیف	شاعر	قالب	عنوان شعر رثا	تعداد بیت/سطر	وزن عروضی	محور تناظری	تاریخ سرایش
						اسلامی بسته بود، سروده شد.»	
۱۹	"	غزل کلاسیک	ورقی دیگر بر دفتر عاشورا	۱۲	(مفعول مفاعیلن ۲)	بافت محور	مهر ۵۹
۲۰	"	قصیده	مرد حماسه‌ها رفت	۴۴	مفعول فاعلات مفاعیلن	فرامتن محور شهادت افراد (چمران)	۶۰/۴/۳
۲۱	محمد رضا عبدالملکیان	سپید	حماسه چهارده ساله	۸۹	-	بافت محور	آذر ۶۱
۲۲	سپیده کاشانی	سپید	چمران، شمعی در محراب و شمشیری در سنگر	۱۰۳	-	فرامتن محور شهادت افراد (چمران)	بازه زمانی جریان اول
۲۳	مشفق کاشانی	قصیده	اشک و آهن	۱۰	مفاعیلن، فاعلاتن مفاعیلن، فعلن	فرامتن محور «به روان پاک شهید دکتر چمران»	بازه زمانی جریان اول
۲۴	موسوی گرمارودی	سپید	چمران	۱۷	-	فرامتن محور شهادت افراد (چمران)	یک روز پس از شهادت
۲۵	"	قصیده	شهید چارمردان	۱۵	مفعول فاعلات مفاعیلن	فرامتن محور شهادت افراد (در سوگ دلاور نستوه شهید سید عبدالله برقمی قمی)	اردیبهشت ۶۱
۲۶	"	مثنوی	خرمشهر	۲۴	(فعلون ۳)، فعل	فرامتن محور سقوط خرمشهر «اندکی پیش از آزادی خرمشهر»	۱۳۶۱
۲۷	"	مثنوی	شهر شهید ما، هویزه	۲۴	(مستفعلن ۳) فع	فرامتن محور شهر هویزه	۱۳۶۰
۲۸	"	مثنوی	شهیدان لاله باغ بهشتند	۱۳	مفاعیلن مفاعیلن فعلون	فرامتن محور شهادت افراد (بقایای بهبهانی) «در سوگ شهید دکتر بقایای بهبهانی»	۱۳۶۱
۲۹	یوسفعلی میرشکاک	سپید	سکر و سایه	۲۴	-	بافت محور	بی تا
۳۰	میرهاشم میری	سپید	لقای یار	۳۱	-	فرامتن محور شهادت افراد «سوگ سرودی برای شهید جلال محقق»	۶۰/۶/۱۸

دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

ردیف	شاعر	قالب	عنوان شعر رثا	تعداد بیت/سطر	وزن عروضی	محور تناظری	تاریخ سرایش
۳۱	سیمین دخت وحیدی	رباعی	آتش نمرود	۲	مفعول، مفاعیل مفاعیلن، فع	فرامتن محور شهادت افراد (چمران)	بازهٔ زمانی جریان اول
۳۲	"	رباعی	-	۲	مفعول، مفاعیل مفاعیلن، فع	فرامتن محور سقوط خرمشهر	بازهٔ زمانی جریان اول
۳۳	"	غزل کلاسیک	ای مرد آفتابی مشرق!	۱۱	مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن	فرامتن محور «تقدیم به روح سرافراز سردار خوبی‌ها، شهید دکتر مصطفی چمران»	بازهٔ زمانی جریان اول
۳۴	"	غزل کلاسیک	پر از شجاعت و ایمان	۱۳	مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فعلن	فرامتن محور «تقدیم به روح سرافراز مجاهد بزرگ اسلام، شهید دکتر مصطفی چمران»	بازهٔ زمانی جریان اول
۳۵	"	رباعی	چمران ۱	۲	مفعول، مفاعیل مفاعیلن، فع	فرامتن محور شهادت افراد (چمران)	بازهٔ زمانی جریان اول
۳۶	"	رباعی	چمران ۲	۲	"	فرامتن محور: شهادت افراد (چمران)	بازهٔ زمانی جریان اول
۳۷	"	غزل کلاسیک	داغ لاله‌ها	۷	(مفتعلن مفاعیلن) ۲	بافت‌محور	۱۳۶۳
۳۸	"	غزل کلاسیک	در سوگ گل‌های بهاریمان	۹	فاعلاتن مفاعیلن فعلن	بافت‌محور	۱۳۶۳
۳۹	"	قصیده	شهید نوجوان	۱۶	فعلون (۴)	بافت‌محور	۱۳۶۱

پی‌نوشت

۱. از برساخته‌های مهدی زرقانی در برابر اصطلاح (Ideological system) و به معنای زمینه‌های معنایی - عاطفی و پس‌زمینه‌های فکری - فلسفی آثار است (زرقانی، ۱۳۹۱: ۲۳)
۲. برای مطالعهٔ بیشتر ر.ک: شمیسا، ۱۳۸۳: ۲۲۴-۲۲۷؛ حاکمی، ۱۳۸۶: ۵۳ و ۵۲ و مؤتمن، ۱۳۶۴: ۳۴.
۳. پس از سروده‌های «تکریمی» و «توصیفی» (برای مطالعهٔ بیشتر ر.ک: یگانه، ۱۳۹۳: ۲۲۴ - ۲۴۰).
۴. برای مطالعهٔ بیشتر ر.ک: معتمدی، ۱۳۹۰: ۲۵۰ - ۲۵۵.

۵. برای کسب اطلاعات بیشتر ر.ک: فتوحی، ۱۳۸۵: ۷۰-۷۶.

۶. تقدسی که در این سوگ‌سروده‌ها دیده می‌شود به عناصر طبیعت منحصر نیست و شاعر به فراوانی از نمادهای دینی و مذهبی استفاده کرده است. هم چنین تمایل اکید برخی از این شاعران به زبان کهن، نوعی تفاخر را در لفظ و معنا به ذهن متبادر می‌کند. نمونه‌هایی از این الفاظ در مبحث برازندگی بررسی شد. برخی از تصاویر دینی و مذهبی عبارت است از: لاله باغ بهشت، ابراهیم در آتش نمرود، فرعون و موسی، خاک کربلا و... .

۷. منظور ما از اعتبارگرفتن طبیعت از شهید از تشبیه تفضیل فراتر است. البته سکاکی نیز در *مفتاح‌العلوم* به این شیوه از تصویرپردازی پرداخته و در این گونه موارد، مشبه ناشناخته را از مشبه به اجل و اعرف در ویژگی وجه شبه پرننگتر دانسته است (سکاکی، ۱۴۰۷: ق. ۳۴۳).

8. Setting

۹. برای نمونه در بیت «از سپهر دیدگان خوناب دل بارم به دامن/همره مرغ چمن بر دشت و بر دامن بنالم» (سبزواری، ۱۳۸۹: ۱۸۴)

۱۰. نمادپردازی پرنده به دوره ادبی و اقلیم خاصی محدود نمی‌شود. پرنده از نمادهای یونگی است و به بیان او ماهیتی که مهمترین ویژگی‌های این است که می‌تواند از دورترین رویدادها باخبر شود (Jung, 1984: 151)

۱۱. این مؤلفه‌ها از کتاب مکتب‌های ادبی رضا سیدحسینی انتخاب شده است. برای اطلاعات بیشتر، ر.ک: سیدحسینی، رضا (۱۳۸۷). *مکتب‌های ادبی*، چ پانزدهم، ج اول، تهران: نگاه.

12. Mimesis

۱۳. برای نمونه می‌توان به اشعار زیر اشاره کرد:

حافظ:

دانی که چیست دولت، دیدار یار دیدن در کوی او گلایی بر خسروی گزیدن (۱۳۸۳: ۵۳۴)
ساعد باقری:

باور نبود این سان غرقت به خواب دیدن آن گل - به خواب حتی - پرپر در آب دیدن (۱۳۶۵: ۳۵)
رودکی:

ای آن که غمگنی و سزاواری و اندر نمان سرشک همی باری (۱۳۷۶: ۱۱۱)
علی موسوی گرمارودی:

ای رفته تا به ساحل هشیاری پیموده راه مردی و سالاری (۱۳۸۹: ۸۱)
سعدی:

وقتی دل سودایی می‌رفت به بستانها بی‌خویشتم کردی بوی گل و ریحانها (۱۳۸۲: ۳۹۰)
حمید سبزواری:

از خون شقایق‌ها گلگون شده دامانها وقت است بیفشانیم خونابه ز مژگانها (سبزواری، ۱۳۸۹: ۱۲۶)

14. Decorum

۱۵. این سه وزن عبارت است از:

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ‌سروده‌های دفاع مقدس

الف) مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن (حمید سبزواری) ب) مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن (حمید سبزواری)
پ) مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن (سیمین دخت و حیدی)

فهرست منابع

- اخلاقی، زکریا؛ (۱۳۷۸) *تبسم‌های شرقی*؛ چ دوم، تهران: سوره مهر.
- افسری کرمانی، عبدالرضا؛ (۱۳۷۱) *نگرشی بر مرثیه‌سرایی در ایران*؛ تهران: اطلاعات.
- اکبری، منوچهر؛ (۱۳۷۷) *نقد و تحلیل شعر دفاع مقدس*؛ تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- امین پور، قیصر؛ (۱۳۹۰) *مجموعهٔ کامل اشعار: از شعرهای ۱۳۵۹-۱۳۸۵*؛ چ هفتم، تهران: مروارید.
- باقری، ساعد؛ (۱۳۶۵) *نجوای جنون*؛ تهران: برگ.
- براهنی، رضا؛ (۱۳۸۰) *طلا در مس*؛ ج اول، تهران: زریاب.
- بیگی حبیب‌آبادی، پرویز؛ (۱۳۸۷) *فصل سوم*؛ تهران: تکا.
- پورنامداریان، تقی؛ (۱۳۹۰) *سفر در مه: تأملی در شعر احمد شاملو*؛ چ چهارم، تهران: سخن.
- جعفری، مسعود؛ (۱۳۸۶) *سیر رمانتیسیم در ایران از مشروطه تا نیما*؛ تهران: مرکز.
- حاکمی، اسماعیل؛ (۱۳۸۶) *تحقیق دربارهٔ ادبیات غنایی ایران (و انواع شعر غنایی)*؛ تهران: دانشگاه تهران.
- حافظ، شمس‌الدین محمد؛ (۱۳۸۳) *دیوان غزلیات*؛ به کوشش خلیل خطیب رهبر، ویرایش سوم، چ ۳۷، تهران: صفی‌علیشاه.
- حسینی، مریم؛ (۱۳۹۶) *مکتب‌های ادبی*؛ تهران: فاطمی.
- دهخدا، علی اکبر؛ (۱۳۵۸) *لغت‌نامه*؛ تهران: دانشگاه تهران.
- رودکی، جعفر بن محمد؛ (۱۳۷۶) *دیوان رودکی سمرقندی*؛ تصحیح سعید نفیسی، چ دوم، تهران: نگاه.
- زرقانی، سیدمهدی؛ (۱۳۹۱) *چشم‌انداز شعر معاصر ایران: جریان‌شناسی شعر ایران در قرن بیستم*؛ ویراست دوم، تهران: ثالث.
- زرین کوب، عبدالحسین؛ (۱۳۸۱) *ارسطو و فن شعر*؛ چ سوم، تهران: امیرکبیر.
- سبزواری، حمید؛ (۱۳۸۹) *سرود سپیده*؛ تهران: مؤسسهٔ انجمن قلم ایران.
- سعدی، مصلح‌بن عبدالله؛ (۱۳۸۲) *غزلیات سعدی*؛ تصحیح محمدعلی فروغی، چ پنجم، تهران: ققنوس.

سکاکی، ابی‌یعقوب یوسف بن محمد بن علی؛ (۱۴۰۷ق) *مفتاح‌العلوم*؛ الطبعة الثانية، بیروت: دارالکتب العلمیة.

سکرتان، دمینیکی؛ (۱۳۸۵) *کلاسیسیزم*؛ ترجمه حسن افشار، چ سوم، تهران: مرکز، ۱۳۸۵.
سنگری، محمدرضا؛ (۱۳۹۰) *ادبیات دفاع مقدس: مباحث نظری و شناخت اجمالی گونه‌های ادبی*؛ تهران: صریح.

سیدحسینی، رضا؛ (۱۳۸۷) *مکتب‌های ادبی*؛ چ پانزدهم، ج اول، تهران: نگاه.
شمیسا، سیروس؛ (۱۳۸۳) *انواع ادبی*؛ ویراست چهارم، تهران: میترا.
عبدالملکیان، محمدرضا؛ (۱۳۷۸) *گزیده ادبیات معاصر*؛ تهران: کتاب‌نیستان.
العسکری، ابی‌هلال حسن بن عبدالله؛ (۱۳۹۰ق) *الصناعتین*؛ ترجمه و تحقیق: علی محمد البجاوی و محمد ابوالفضل ابراهیم، الطبعة الثانية، قم: دارالفکر العربی.
فتوحی، محمود؛ (۱۳۸۵) *بلاغت تصویر*؛ تهران: سخن.
گلمرادی، شیرینعلی؛ (۱۳۸۱) *آوازه‌های گل محمدی*؛ تهران: فرهنگ‌گستر.
مؤتمن، ضیاء‌الدین؛ (۱۳۶۴) *شعر و ادب پارسی*؛ تهران: زرین.
مشفق کاشانی، عباس؛ (۱۳۸۸) *بهشت گم‌شده: گزیده‌ای از مثنویات، غزلیات، رباعیات*؛ ج اول، تهران: انجمن قلم ایران.
_____؛ (۱۳۸۲) *سیرنگ*؛ تهران: فرهنگ‌گستر.

معمودی، غلامحسین؛ (۱۳۹۰) *انسان و مرگ، و درآمدی بر مرگ‌شناسی*؛ چ سوم، تهران: مرکز.
موسوی گرمارودی، علی؛ (۱۳۸۹) *خواب ارغوانی*؛ تهران: سوره مهر.
نظریان، حسین، قدمی، سید امیر؛ (۱۳۹۳) «مرثیه‌سرایی در شعر و ادب لکی: واکاوی ادبی - روان‌شناختی مفهوم سوگ در فرهنگ قوم لک»؛ *پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی*، ش ۳۵: ۱۰۷ - ۱۳۰.

نقدی دورباطی، مریم، یداللهی، عباس؛ (۱۳۸۹) «واکاوی روان‌شناختی سروده‌های خنساء»؛ *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی*. ش ۲: ۱۳۵ - ۱۴۹.
وحیدی، سیمین‌دخت؛ (۱۳۸۱) *هشت فصل سرخ و سبز: مجموعه اشعار دفاع مقدس*؛ تهران: برگ زیتون.

_____؛ (۱۳۷۴) *یک آسمان شقایق: گزیده شعر جنگ*؛ تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.

_____ دوگانهٔ رمانتیک - کلاسیک تصویرپردازی طبیعت در سوگ سروده‌های دفاع مقدس

یگانه، سپیده؛ (۱۳۹۳) *تاریخ ادبی شعر دفاع مقدس (۱۳۵۹ - ۱۳۶۹)*؛ استاد راهنما: مهین پناهی، دانشگاه الزهراء.

_____؛ پناهی، مهین، نیک‌منش، مهدی؛ (۱۳۹۵) «بازتاب فرامتن تاریخی در سوگ سروده‌های دفاع مقدس». *فنون ادبی*، س ۸، ش ۲: ۴۷ - ۶۶.

Haraway, D.(1985) *Teddy Bear Patriarchy: Taxidermy in the Garden of Eden*, New York City, 1908-1936. In: *The Haraway Reader*, New York and London: Routledge and Duke University Press, No. 11, 20-64.

Johnson, J. W.(1969) *What Was Neo-Classicism?* *Journal of British Studies*, 9(1): 49-70.

Jung, C. G.(1984) *Man and His Symbols, Fifth Edition*, New York and London: Anchor Press.

Pals, D.(1996) *Seven Theories of Religion*, New York: Oxford University Press.

